

Teoridannelsen i den tidlige danske arbejderbevægelse

Problemformulering: Teoridannelsen i den tidlige danske arbejderbevægelse og konstitueringen af socialdemokratismen som selvstændig politisk ideologi i Danmark - en analyse af de idépolitiske debatter i den danske arbejderbevægelse i perioden 1877-1910.

Abstract

This thesis examines the theory development in the period between 1877 and 1910 in the Danish labour movement. The purpose of the analysis is to uncover how social democracy developed as an independent political ideology in Denmark and under which influences this ideological development was played out. The analysis is based on a methodological approach within the field of intellectual history that emphasizes the focus on context in the understanding of a given ideological development. In the understanding of what is to be considered as a relevant context the thesis draws on inspiration from the approaches of Quentin Skinner and Ellen Meiksins Wood. Furthermore, the thesis draws on a understanding of the nature of ideological development that is based on Michael Freeden and Reinhardt Koselleck stating that an ideological development is driven through a shift in meanings of the concepts related to the ideology. Based on that understanding of the concept of ideologies the thesis examines how the ideology of social democracy developed in the Danish labour movement based on a change of how the concepts of “reformism”, “revolution” and “the state” was understood within the socialist theory of the Danish labour movement. The thesis concludes that what could be described as the core principals of social democracy has been present in the ideological foundation of the Danish labour movement from the early stages of the movement and that the ideological development that formed the ideology of social democracy in Denmark especially was driven by an engagement with the theorists engaged in the German socialist movement such as Ferdinand Lassalle and Eduard Bernstein.

Indhold

Indledning	3
Et studie af socialdemokratismens udvikling som selvstændig politisk ideologi i Danmark.....	3
Kapitel 1: Kontekst som afsæt for undersøgelsen af socialdemokratismens udvikling	4
Skinners intellektuelle kontekstualisme.....	5
Ellen Meiksins Wood - en relevant forskydning af kontekstniveauet	6
At studere en ideologisk udvikling	9
Sammenfatning af specialets metode og tese.....	11
Kapitel 2: Den sociale og intellektuelle kontekst	12
Arbejderbevægelsens tidligste stadie: de sociale vilkår som udgangspunkt for bevægelsen	13
Louis Pio	15
Arbejderbevægelsen efter de oprindelige lederes udvandring i 1877.....	17
International idépolitisk kontekst.....	18
Den sociale og intellektuelle kontekst for idépolitikken i 1870'erne	22
Kapitel 3: Diskussioner om socialismens strategi i perioden efter Pio	24
En reformistisk opposition til Louis Pio?	24
Reformisme eller revolution?.....	25
Den danske arbejderbevægelses agitatoriske virke.....	31
Adskillelsen af partiorganisation og fagforeninger i 1878.....	32
Reformisme som idégrundlag for den tidlige danske arbejderbevægelse.....	34
Kapitel 4: Statsopfattelsen og bevægelsens idépolitiske mål	35
Anthon Mundberg og Emil Wiinblad om den socialistiske stat	35
Den private ejendomsret i den socialistiske stat	37
Åndsfriheden i den socialistiske stat.....	38
Den socialistiske stats forhold til andre lande.....	41
Etableringen af den socialistiske stats og dennes forhold til det gældende	41
Kapitel 5: Gustav Bang - det tidlige socialdemokratis partiteoretiker	44
Den historiske materialisme og videnskabelige socialisme hos Gustav Bang.....	45
Socialismens strategi: Spørgsmålet om reformisme eller revolution hos Gustav Bang	47
Bang i relation til tidligere teoretikere i bevægelsen	49
Konklusion	50
Litteratur	54

Indledning

Et studie af socialdemokratismens udvikling som selvstændig politisk ideologi i Danmark

Socialdemokratismen kan på mange måder hævdes at være den politiske ideologi, som har spillet den mest afgørende rolle i udviklingen af det danske samfund i det seneste århundrede. Dermed eksisterer der naturligvis også et omfangsrigt akademisk felt, der beskæftiger sig med den danske arbejderbevægelses historie. Indenfor dette felt kan der hævdes at være en generel tendens til, at historieskrivningen er af begivenhedshistorisk karakter, hvorfor teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse i ringe grad beskrives. Dette speciale er en idéhistorisk analyse af teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse i perioden 1877-1910, hvilket er en periode, der på mange måder er underrepræsenteret i den begivenhedsbaserede historieskrivning, da det i høj grad er en periode, hvor bevægelsens fokus er rettet indad. Undersøgelsens historiske starttidspunkt er 1877, hvor bevægelsen står svækket og hvor bevægelsens oprindelige ledere ikke længere står i spidsen for denne. Dette giver anledning til, at man internt i bevægelsen reflekterer over retningen for bevægelsen i fremtiden, så bevægelsen kan vinde fornyet og forstærket fodfæste i samfundet. Perioden er kendetegnet ved, at man internt i bevægelsen i høj grad var optaget af teoretiske spørgsmål om, hvordan de socialistiske idéer skulle realiseres og hvordan den socialistiske stat, der betragtedes som socialismens endemål, skulle indrettes.

Specialets sigte vil være at undersøge disse idépolitiske debatter, der fandt sted i denne periode med henblik på at belyse, hvordan socialdemokratismen formedes som en selvstændig politisk ideologi i Danmark. Da arbejdet med specialet påbegyndtes var det ud fra en tese om, at der i overgangen fra Louis Pios lederskab af bevægelsen til den efterfølgende periode, hvor det i høj grad var personer, der havde udgjort en opposition til Louis Pio, der stod i spidsen for videreførelsen af bevægelsen, skete et idépolitisk skifte. Tesen om et sådant skifte var baseret på, at der i historieskrivning ofte tegnes et billede af Louis Pio som en oprørsk og lettere revolutionsromantisk ophavsmand til den danske arbejderbevægelse, mens den opposition, der opstod til hans lederskab internt i bevægelsen ofte beskrives som eksponenter for en mere pragmatisk og reformorienteret tilgang til realiseringen af socialismens mål. Denne fremstilling er ikke ubegrundet, men dog baseret på en unuanceret fremstilling af Louis Pios tanker om socialismens udbredelse i Danmark.

Det oprindelige afsæt for specialets undersøgelse var en tese om, at der i perioden efter Louis Pios lederskab af den danske arbejderbevægelse også skete en idépolitisk udvikling, hvilken kunne siges

at have det resultat, at socialdemokratismen blev konstitueret som en selvstændig politisk ideologi i Danmark. En mere nærgående analyse af Louis Pio skrifter tegnede dog et andet billede, da der i disse i høj grad bliver udtrykt mange af de samme reformistiske tanker som hos hans kritikere i bevægelsen. Derfor vil specialet i stedet fremføre en mere generel analyse af den teoridannelse og de idépolitiske debatter, der fandt sted i denne tidlige periode af den danske arbejderbevægelses historie og var med til at forme, hvordan socialdemokratismen udviklede sig som en selvstændig politisk ideologi i Danmark.

Der indledes med en redegørelse for det metodiske udgangspunkt for specialets analyse, hvilket vil være baseret på en kontekstfokuseret tilgang med inspiration fra Quentin Skinner og Ellen Meiksins Wood. Endvidere vil der med udgangspunkt i Michael Freeden og Reinhardt Koselleck defineres en forståelse af ideologibegrebet, som vil danne udgangspunktet for analysen af, hvordan socialdemokratismen udviklede sig som en selvstændig politisk ideologi i Danmark. Dernæst vil der i forlængelse af det metodiske udgangspunkt redegøres for de forskellige kontekstniveauer, herunder en socioøkonomisk og en international idépolitisk kontekst, der har dannet rammerne for teoridannelsen i perioden.

Efter at der dermed er etableret et metodisk og kontekstmæssigt udgangspunkt påbegyndes analysen af teoridannelsen i perioden. Der vil i denne analyse primært fokuseres på personer som Anthon Mundberg, Peter Knudsen og Gustav Bang, som var blandt de mest centrale teoretikere ift. den ideologiske udvikling af socialdemokratismen i Danmark. Analysen vil i særdeleshed fokusere på begreberne om reformisme og revolution og på, hvilken idé om den socialistiske stat og socialismens endemål, som disse teoretikere var eksponenter for. Dette med henblik på at påvise, at det er med afsæt i disse begreber at udviklingen af socialdemokratismen i Danmark i denne periode havde sit omdrejningspunkt.

Kapitel 1: Kontekst som afsæt for undersøgelsen af socialdemokratismens udvikling

Når det handler om at afdække, hvordan socialdemokratismen opstod og formedes som en selvstændig politisk ideologi i Danmark, så må undersøgelsen nødvendigvis være stærkt forankret i en forståelse af, i hvilken kontekst, denne udvikling har fundet sted. Først og fremmest fordi, selve arbejderbevægelsens opståen er et produkt af en social og økonomisk kontekst, der opstod i forlængelse af industrialiseringen, men også fordi de idépolitiske diskussioner, der finder sted internt i bevægelsen, også står i relation til hinanden.

Det metodiske udgangspunkt for dette speciale vil trække på forskellige metodiske positioneringer indenfor den idéhistoriske disciplin, som dog alle har det til fælles, at konteksten tilskrives en central rolle i forståelsen af en given idé. Med udgangspunkt i Quentin Skinners tilgang vil specialet forsøge at belyse den intellektuelle og intertekstuelle kontekst, som danner rammen for de idépolitiske debatter i den danske arbejderbevægelse i perioden. Samtidig vil der også hentes inspiration fra den metodiske tilgang hos Ellen Meiksins Wood, der bl.a. kritiserer Skinner for ikke at have blik for den socioøkonomiske kontekst. Der er dermed tale om to metodiske retninger, der begge advokerer for et øget fokus på kontekstforståelsen, men hvor der samtidig ses nogle forskydninger i forhold til, hvad der regnes som relevant kontekst for den idéhistoriske analyse.

I nærværende speciale vil disse forskydninger imidlertid ikke blive behandlet som metodiske af-sæt, der gensidigt udelukker eller er i konflikt med hinanden, men som forskellige perspektiver, der på forskellig vis kan belyse forskellige kontekstniveauer, der hver især har haft indvirkning på, hvordan teoridannelsen i den tidlige danske arbejderbevægelse udviklede sig og skabte udgangspunktet for, hvordan socialdemokratismen konstituerede sig som en selvstændig politisk ideologi i Danmark.

Skinners intellektuelle kontekstualisme

Cambridge-skolens faderfigur, Quentin Skinner (1940-), der i 1969 udgiver artiklen *Mening og forståelse i idéhistorien*, er eksponent for et opgør med to forskellige tendenser indenfor idéhistorien; en eksternalistisk og en internalistisk. Den eksternalistiske tilgang refererer i høj grad til et marxistisk udgangspunkt, hvor teksten reduceres til et produkt af ikke-tekstuelle og socioøkonomiske forhold. Den internalistiske tilgang refererer i høj grad til Arthur O. Lovejoy (1873-1962), der ifølge Skinner afviser alle andre forhold end teksten selv (Thorup: 2013, s. 82). Skinners fokus er baseret på en lingvistisk og tekstuel tilgang, hvor svaret er “ (...) at placere den analyserede tekst i sammenhæng med de tekster og argumenter, som den er en henvendelse til og svar på” (ibid.). Skinners tilgang til læsningen og forståelsen af idéhistoriske tekster er relevant for nærværende speciales mål om at af-dække de idépolitiske diskussioner i den danske arbejderbevægelse, der ledte til at socialdemokratismen voksede frem som en selvstændig politisk ideologi i Danmark. Det er netop relevant at se nærmere på den lingvistiske kontekst, når det kommer til de interne idépolitiske diskussioner, da de forskellige aktører i bevægelsen her skriver sig op imod hinanden i kampen om retten til at definere socialismens politiske indhold og ikke mindst strategi.

Samtidig findes der hos Skinner også en vigtig pointe om, at man nødvendigvis i beskæftigelsen med en given tekst må have forståelse for dennes samtidige forståelseshorisont:

“Idéhistorikerens opgave er at studere og fortolke en kanon af klassiske tekster. Denne form for historieskrivning er værdifuld, fordi de klassiske tekster inden for moralsk, politisk, religiøs og tilsvarende form for tænkning rummer en »tidløs visdom« i form af »universelle idéer« (...) Vi må med andre ord være indstillet på at læse den klassiske tekst, »som om den var skrevet af en af vore samtidige«

(Skinner: 2009, s. 47)

Dette citat retter en polemisk kritik mod Lovejoy's idé om, at der eksisterer tidløse idéer, der eksisterer uafhængigt af den samtid, som teksten er blevet til i. I forhold til nærværende speciale kan der med inspiration fra Skinner fremføres en pointe om, at begrebet eller idéen om “socialdemokratisme” eller “socialisme” netop tilskrives en anden betydning i dag end det gjorde for 100 år siden. Da Louis Pio i 1871 udgav Socialistiske Blade, hvilket blev startskuddet for den danske arbejderbevægelse og deraf det danske socialdemokrati, så var dette med afsæt i en anden forståelseshorisont for, hvad socialisme var, end den der eksisterer i dag. Pointen fra Skinners tilgang til den idéhistoriske disciplin vil altså være, at man for at forstå hvad Louis Pio egentlig mente dengang er nødt til at bestræbe sig på at forstå, hvad det var for en lingvistisk kontekst, han opererede indenfor.

Ellen Meiksins Wood - en relevant forskydning af kontekstniveauet

Skinners lingvistiske tilgang kan dog ikke stå alene, når det kommer til at analysere hvordan socialdemokratismen udviklede sig som en selvstændig politiske ideologi i Danmark. For at levere en fyldestgørende analyse af dette, må en socioøkonomisk kontekst nødvendigvis også inddrages. I forhold til dette kontekstniveau rettes blikket mod Ellen Meiksins Wood (1942-2016), der retter en kritik mod Cambridge-skolens snævre fokusering på den lingvistiske kontekst uden skelen til de sociale vilkårs indflydelse på en given idé opståen (Thorup: 2013, s. 84-85). I første bind af *Citizens to Lords* (2008) beskriver Wood, hvad der har kendetegnet den politiske teori siden denne fik en opblomstring i 1960'erne og 1970'erne, hvilket danner udgangspunktet for hendes metodiske reflektion, som fremføres i forlængelse deraf. Et særligt kendetegn ved den politiske teori i denne periode var, at denne indebar en distinkt afskillelse mellem empiriske studier og normativ politisk filosofi:

“In one camp was the *real* political science, claiming to deal scientifically with the facts of political life as they are, and in the other was ‘theory’, confined to the ivory of political philosophy and reflecting not on what is but on what *ought to be*”

(Wood: 2008, s. 4).

Denne adskillelse var ifølge Woods i høj grad et produkt af den videnskabelige kultur som fulgte af den kolde krig, der fordrede den akademiske verden til generelt at afholde sig fra kritik af de sociale forhold (ibid.). Wood fremhæver Leo Strauss (1899-1873) som bannerfører for en praksis, hvor den empirisk baserede politiske videnskab beskæftigede sig med ren og skær “political behaviour”, der var afskåret fra beskæftigelsen med politisk teori som “creative human action” (Ibid). Empiristerne ville ikke blande sig i filosofernes tankevirkksomhed mens filosoferne ikke ville kaste et kritisk perspektiv over empiristernes politiske analyser. (op.cit s. 3-5). Woods metodiske udgangspunkt skinner klart igennem i hendes kritik af Strauss og andre politiske teoretikere i denne periode; hvis en politisk idé eller strømning betragtes isoleret fra den historiske og sociale kontekst, som den er blevet til i, så vil man mangle en del af forståelse for den givne idé eller strømning. Det er også netop denne kritik, som Wood retter mod Skinner og den øvrige Cambridge-skole; ganske vidst introduceres der hos Cambridge-skolen et øget fokus på kontekst, men ikke i socioøkonomisk forstand:

“But much depends on what the Cambridge School regards as a relevant *context*, and it soon becomes clear that contextualization has a different meaning than might be inferred from Skinner’s reference to the ‘social and intellectual matrix’. It turns out that the ‘social’ matrix has little to do with ‘society’, the economy, or even the polity. The social context is itself intellectual or at least the ‘social’ is defined by, and only by, existing vocabularies. The ‘political life’ that sets the agenda for theory is essentially a language game. In the end, to contextualize a text is to situate it among other texts, among a range of vocabularies, discourses and ideological paradigms at various levels of formality, from the classics of political thought down to ephemeral screeds or political speeches. What emerges from Skinner’s assault on the purely textual histories or the abstract history of ideas is yet another kind of textual history, yet another history of ideas - certainly more sophisticated and comprehensive than what went before, but hardly less limited to disembodied texts”
(op.cit, s. 8-9).

Wood fremhæver, at den kontekstualisme, som Skinner er eksponent for, som et opgør med den rene tekstualisme hos Lovejoy, blot bliver til en ny tekstualisme, som dog er af intertekstuel karakter. Dette er imidlertid ikke tilstrækkelig kontekst ifølge Wood, da enhver tænker også har været et historisk væsen, hvorfor vedkommendes skrevne ord skal forstås i forhold til samtidens generelle forhold og ikke blot samtidens intellektuelle relationer (op.cit, s. 3-4). Forståelsen for en tænkens samtidige kontekst er ifølge Wood ikke blot et spørgsmål om biografiske detaljer eller historisk baggrund:

“To understand what political theorists are saying requires knowing what questions they are trying to answer, and those questions confront them not simply as philosophical abstractions but as specific problems posed by specific historical conditions, in the context of specific practical activities, social relations, pressing issues, grievances and conflicts”

(ibid.).

Det handler altså for Wood ikke blot om, at den historiske kontekst blot er et baggrundsperspektiv, der kan fremme forståelsen, men at den derimod i høj grad også er sætter rammerne og er bestemmende for, at et given tænker har beskæftiget sig med de spørgsmål, som vedkommende har, og at vedkommende er nået frem til de svar, som det er tilfældet. Dette er dog ikke det samme som at reducere en tids tænkere til rene produkter af deres historiske kontekst:

“To acknowledge the humanity and historic engagement of political thinkers is surely not to demean them or deny their greatness (...) The intention here is certainly to explore the ideas of the most important political thinkers; but these thinkers will always be treated as living and engaged human beings, immersed not only in the rich intellectual heritage of recited ideas bequeathed by their philosophical predecessors, nor simply against the background of the available vocabularies specific to their time and place, but also in the context of the social and political processes that shaped their immediate world”

(op.cit, s. 11-12).

Den metodiske tilgang til idéhistorien, som Wood ligger for dagen, definerer hun selv som social-kontekstuel tilgang (Thorup: 2013, s. 86; Wood: 2008, s. 11-12). Woods kritik af Cambridge-skolen er, at den kontekstforståelse, som denne arbejder indenfor, betragter en tids tænkere som løsrevne fra en social kontekst; eller i hvert fald at denne ikke tilskrives nogen videre betydning i forståelsen af deres tænkning. Woods tilgang forskyder kontekstniveauet ift. Skinner fra det tekstuelle og intellektuelle til det sociale, hvor konteksten særligt er et krydsfelt “(...) mellem de historisk varierede kobling af ejendomsretsforhold, politisk dominansforhold og sociale konflikter” (Thorup: 2013, s. 86). Udgangspunktet for Wood er stadig den skrevne tekst, men den tilgås med et øget fokus på den sociale kontekst, som forfatteren var en del af: “Hun læser den klassiske kanon af politiske tænkere ud fra den socioøkonomiske sammenhæng, de levede i, ud fra tænkernes position og rolle i denne sammenhæng, og ikke mindst ud fra den forståelse af denne sammenhæng, som de selv havde og præsenterede i deres værker” (ibid.). Ifølge Wood så baserer hun sin metodiske tilgang på bestemte

fundamentale principper hentet fra den historiske materialisme, hvor udgangspunktet er, at mennesker indgår i relationer med hinanden og med naturen for at sikre egen overlevelse og social reproduktion (Wood: 2008, s. 12). For at forstå sociale praksisser og kulturelle -og idémæssige strømninger i en givet historiske periode, så er det nødvendigt at have en forståelse for vilkårene for individuel overlevelse og social reproduktion (ibid.).

Som allerede beskrevet så vil dette speciales undersøgelse ikke stringent følge én af de beskrevne metodiske tilgang hos henholdsvis Skinner og Wood. Baggrunden for valget af at trække på begge metodiske tilgange er, at de kan ses som værende fokuseret på forskellige kontekstniveauer og dermed heller ikke gensidigt udelukker eller er i konflikt med hinanden, men blot kan anvendes til at belyse forskellige perspektiver af teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse i denne periode og hvordan socialdemokratismen udviklede sig som en selvstændig politisk ideologi i Danmark. Skinners litterære og mere intellektuelt orienterede tilgang med fokus på, hvilke andre tekster en given tekst spiller sig op imod er et oplagt udgangspunkt til at belyse de idépolitiske debatter, der fandt sted i den danske arbejderbevægelse i perioden. Samtidig er dette i sig selv ikke tilstrækkeligt til at belyse den udvikling der finder sted i arbejderbevægelsen, da denne i høj grad også er sammenhængende med sociale og økonomiske forhold i samtiden, hvorfor Woods udvidelse af kontekstforståelse ift. Cambridge-skolens udgangspunkt er et væsentligt perspektiv også at inddrage i undersøgelsen.

At studere en ideologis udvikling

Målet med dette speciale er at undersøge den teoridannelse, der fandt sted i denne tidlige periode af den danske arbejderbevægelses historie og hvordan denne teoridannelse var med til at forme den måde hvorpå socialdemokratismen udviklede sig som en selvstændig politisk ideologi i Danmark. Dermed må der også nødvendigvis reflekteres over, hvilket begreb om ideologier der ligger til grund for en sådan undersøgelse. I dette arbejde abonneres der på en opfattelse af ideologi-begrebet, der præsenteres af Michael Freeden, hvor ideologi analyseres ud fra et semantisk udgangspunkt, hvor ideologier ikke opfattes som statiske systemer af overbevisninger, men derimod består af begreber, der kan ændres og udvikle sig med tiden:

“Rather, the main feature of ideologies is the morphological act of decontestation, of prioritizing among options, of accepting or ruling out paradigms that interpret political reality, of competing over the legitimate meanings assigned to political language, of pronouncing not on which political values are true or false, but on

which conceptual combinations are available to be applied to the understanding and shaping of the political world”

(Freeden: 1996, s. 551).

Freeden kan siges at betragte ideologier som semantiske systemer, der sammenfatter et meningskompleks: “In concrete terms, an ideology will link together a particular conception of human nature, a particular conception of social structure, of liberty, of authority etc.” (op.cit, s. 76). Den betydning som et specifikt begreb tilskrives som en del af en ideologi kan dog ændre sig, hvorfor ideologier bliver til en evolutionær størrelse frem for et statisk system af overbevisninger. Dermed ikke sagt, at der i ideologier ikke er kernebegreber, der så at sige udgør et fundament for ideologien - som f. eks “frihed” i liberalismen - men betydningen af disse kan indenfor ideologien forskyde sig i forskellige kontekster. Ligeledes kæmper forskellige ideologier om retten til at definere, hvad f.eks. frihed betyder (op.cit, s. 77). På samme måde kan der indenfor en given ideologi opstå definitions-mæssige eller strategiske forskydninger og uenigheder sted, som kan skabe forskellige retninger indenfor den samme overordnede ideologi (Ibid).

Det er i dette perspektiv, at de idépolitiske debatter der fandt sted i den danske arbejderbevægelse i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet vil blive undersøgt. Socialismen kan overordnet betragtes som et *battle-concept*, hvor interne aktører kæmper om retten til at udlægge, hvad den legitime betydning kan siges at være. Den tyske begrebshistoriker Reinhardt Kosellecks (1923-2006) forståelse af begreber kan i denne forbindelse bringes i spil til at klargøre en forståelse af, hvordan begrebers betydning kan forskyde sig:

“The semantic struggle for the definition of political or social position, defending or occupying these positions by deploying a given definition, is a struggle that belongs to all those times of crisis of which we have learned through written sources. Since the French Revolution, this struggle has become more acute and has undergone a structural shift; concepts no longer serve merely to define given states of affairs, but reach into the future. Concepts of the future became increasing new-minted; positions that were to be secured had first to be formulated linguistically before it was possible to enter or permanently occupy them”

(Koselleck: 2004, s. 80)

Hos Koselleck kan det siges, at begreber har en dobbelt semantisk funktion, hvor de både indikerer og beskriver forandringer i samfundet, men samtidig besidder begreber også en fremtidsorienteret

dimension, hvor de spiller ind i den sociale virkelighed og er med til at forme denne. Hvis denne forståelse af begreber skal bringes i spil i forbindelse med dette speciales formål, så er pointen der er at hente hos Koselleck, at det ikke vil være tilstrækkeligt at analysere udviklingen af socialdemokratismen som et resultat af en række samfundsmæssige forhold i en given periode. Det er derimod også nødvendigt at se på, hvilke semantiske og betydningsmæssige forskydninger der finder sted, da disse sætter rammerne for den strid, der former udviklingen. Denne forståelse af foranderligheden af begrebers betydning vil overordnet blive bragt i spil ift. socialisme-begrebet og analysen af forskellige aktørers kamp om at udlægge betydningen af dette, men vil også undervejs i specialet kunne anvendes til at analysere, hvordan andre begreber med relation til socialisme-begrebet forskydes i de idépolitiske diskussioner, der finder sted i den danske arbejderbevægelse i denne periode.

Sammenfatning af specialets metode og tese

Specialets mål er at klarlægge teoridannelsen og de idépolitiske diskussioner, der fandt sted i den danske arbejderbevægelse i perioden 1877-1910. Dette på baggrund af en tese om, at denne periode er underrepræsenteret i den gængse historieskrivning om den danske arbejderbevægelse, da denne har tendens til at være af begivenhedshistorisk karakter og at der vil være mere at sige om perioden ud fra et idéhistorisk udgangspunkt. Specialet vil forsøge at klarlægge de idépolitiske diskussioner og begrebsmæssige stridigheder, der var med til at forme socialdemokratismen som en selvstændig politisk ideologi i Danmark, hvorfor netop de diskussioner der fandt sted i denne periode har været betydningsfulde for den efterfølgende historie.

I arbejdet med dette vil der trækkes på en række metodiske tilgange og begreber fra Skinner, Wood, Freeden og Koselleck, hvorfor det slutteligt vil være på sin plads at sammenfatte, hvordan deres tilgange hver især kan bidrage til det metodiske greb, som analysen vil være baseret på. Specialets metode vil være centreret omkring to overordnede præmisser, der etableres på baggrund af de metodiske tilgange præsenteret hos Skinner, Wood, Freeden og Koselleck.

Den første præmis er baseret på Skinner og Wood og er, at forståelsen for den udvikling der skete i arbejderbevægelsen i denne periode nødvendigvis må baseres på en forståelse for både den intertekstuelle og idépolitiske kontekst, men også den socioøkonomiske kontekst, der dannede rammerne for det førstnævnte. Den anden præmis, der er baseret på Freeden, Koselleck og Skinner, er, at ideologier ikke er at forstå som statiske sammensætninger af overbevisninger med en fastlagt kerne og

essens, men derimod som værende sammensat af en række historisk foranderlige begreber, der forandres gennem forskellige aktørers stridende definitioner af disse. Både Skinner og Wood argumenterer for, at forståelsen for den kontekst som en given idé er blevet til i, er en nødvendig forudsætning for forståelsen af den pågældende idé.

Der er dog stor forskel på, hvilket kontekstniveau henholdsvis Skinner og Wood fokuserer på. Hos Skinner er fokus på den intertekstuelle kontekst, hvor begrebers udvikling studeres gennem analyser af, hvordan forskellige aktører i en given historisk periode har forsøgt at definere betydningen af et givent begreb. Denne form for analyse baseret på en intertekstuel kontekstforståelse vil i analysen af de idépolitiske debatter i den danske arbejderbevægelse kunne anvendes til at analysere, hvordan forskellige aktører positionerer sig mod hinanden med forskellige holdninger til, hvordan socialismen som overordnet begreb skal defineres, samt hvordan dette også kommer til udtryk i forskydninger af andre begreber, der er knyttet til socialismebegrebet.

Woods kontekstforståelse retter sig derimod i retning af de socioøkonomiske omstændigheder, som en given idé er blevet til under. Inddragelsen af dette kontekstniveau i specialets analyse er uomgængeligt, da selve arbejderbevægelsens opståen var foranlediget af en udvikling i de socioøkonomiske forhold i perioden. Hos Skinner og Wood hentes der til brug i specialets analyse dermed en forståelse for to forskellige kontekstniveauer, der hver især kan bidrage til analysen. Fælles for både Freedens, Koselleck og Skinner er, at de alle betragter ideologier som værende baserede på begreber, der er historisk foranderlige gennem måden hvorpå de udlægges af forskellige aktører. Denne ideologiforståelse er afsættet for, hvordan specialets analyse vil forsøge at påvise, hvordan de idépolitiske debatter der fandt sted i den danske arbejderbevægelse i denne periode var med til at forme en ny udgave af socialismens ideologi.

I denne analyse er forståelsen for konteksten, i både socioøkonomisk og intertekstuel og idépolitisk forstand, nødvendig for at forstå de forskellige aktørers udlægninger af de begreber, der tilsammen udgør socialismens ideologi. Og forståelsen for hvordan, de forskellige aktørers udlægninger af forskellige begreber er blevet til, er netop nødvendig for at forstå de begrebslige diskussioner, som har drevet den ideologiske udvikling.

Kapitel 2: Den sociale og intellektuelle kontekst

En uomgængelig indledende manøvre for at kunne belyse, hvordan socialdemokratismen udviklede sig som en selvstændig politisk ideologi i Danmark, er at klarlægge konteksten for, at de idéer som

fødte socialismen, hvorudfra socialdemokratismen udviklede sig, i det hele taget opstod, og hvilke samfundsmæssige omstændigheder, de opstod som en reaktion på. Det er derfor nødvendigt som optakt at vende blikket nogle år længere tilbage i historien til 1871, hvor den danske arbejderbevægelse opstår¹. Målet vil ikke være at skrive en gennemarbejdet analyse af, hvordan den danske arbejderbevægelse opstod og udviklede sig frem mod 1877, men at belyse sammenhængen mellem bevægelsens situation og de idépolitiske debatter på forskellige tidspunkter i bevægelsens tidlige historie. En klarlægning af den sociale kontekst vil også understøtte en pointe ift. socialismens strategi om, at der i bevægelsens tidlige periode ikke var anden vej at gå end gennem oprøret og protesten som middel. Som arbejderklassen med tiden gradvist bliver organiseret og derved opnår forbedrede politiske muligheder og indflydelse, er der tale om en anden kontekst, som sætter nogle andre rammer for, hvilke idéer om socialismens strategi, der opstår, og betragtes som realiserbare, hvilket vil blive belyst senere i specialet.

Arbejderbevægelsens tidligste stadie: de sociale vilkår som udgangspunkt for bevægelsen

I afhandlingen med titlen *Den demokratiske socialismes gennembrudsår* fra 1992 beskriver Claus Bryld, der i dag er professor i historie ved Roskilde Universitet, den sociale og økonomiske kontekst, som den danske arbejderbevægelse opstod i: "Med kapitalismens gennemslag og den ganske vist langsomme industrialisering i Danmark fra 1860'erne opstod der et stærkt behov for organisering af lønarbejderne" (Bryld: 1992, s. 41). Med industrialiseringen fulgte, at industrien kunne producere varer billigere og mere effektivt end håndværkerne, hvilket betød at mange mindre håndværksmestre måtte lukke ned, da de ikke havde den nødvendige kapital til at investere i maskiner. Denne udvikling betød, at mange af de arbejdere som tidligere selv havde sat rammerne for egen produktion nu var henvist til at arbejde for de, som ejede maskinerne og på vilkår bestemt af disse (Bryld: 1992, s. 41 & Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 34-36). Generelt var beskæftigelsessituationen god for arbejderklassen i den første halvdel af 1870'erne, men samtidig med den stigende beskæftigelse steg leveomkostningerne også:

"Nationaløkonomen V. Falbe Jansen anslog som chef for Statistisk Bureau, at prisniveauet i 1873 lå 20% over gennemsnittet for de sidste år af 1860'erne. På omtrent samme tid foranstaltede indenrigsministeriet en

¹ Der ses her bort fra Frederik Dreiers aktiviteter, hvor han i årene 1848-1853 forsøgte at udbrede idéerne fra *Det kommunistiske manifest* i Danmark. Det lykkedes aldrig Dreier at sætte gang i organiseringen af arbejderklassen, hvilket formentlig skyldes, at industrialiseringens udvikling på daværende tidspunkt endnu ikke var så langt fremme, at vilkårene var sådan, at socialismens budskab vakte genklang hos arbejderklassen (Wiinblad & Andersen: 1921, s. 6).

undersøgelse af løn- og arbejdsvilkår, som viste at mange arbejderfamilier havde svært ved at få lønnen til at dække de basale fornødenheder, på trods af en arbejdsdag på 12-13 timer. De som ikke kunne klare sig, måtte ty til fattighjælpen, hvilket var ensbetydende med tab af stemmeret og andre borgerlige rettigheder” (Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 34-35).

Kombinationen af fremgang i beskæftigelsen og de stærkt stigende leveomkostninger dannede en oplagt anledning til, at arbejderklassen rejste lønkrav, hvilket skete i den første halvdel af 1870’erne med strejker til følge (Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 35). Som konsekvens af industrialiseringens ændrede produktionsformer var laugene, der hidtil havde dannet rammen håndværk-ersvendenes organisering, blevet opløst, hvilket dannede situationen for en ny form for faglig organisering, hvilket var en udvikling, der sås i de mest udviklede kapitalistiske lande i denne periode. Ofte fulgte den politiske organisering efter den faglige, men i Danmark skete disse på samme tid (Bryld: 1992, s. 41). En del af forklaringen på, hvorfor den politiske organisering opstod samtidig med den faglige i Danmark, skal muligvis findes i det forhold, at mange arbejdere som konsekvens af pristigningerne måtte ty til fattighjælpen, hvilket fratog dem deres borgerlige rettigheder, hvilket dermed tilføjer en politisk dimension til arbejdernes kamp (Ibid). Udviklingen mod de samfundsforhold, der betød, at arbejderbevægelsen voksede frem i starten af 1870’erne sporer P. Knudsen (1848-1910), der var en central skikkelse i arbejderbevægelsen i tiden efter Louis Pio, tilbage til særligt to ændringer af samfundsforholdene i årtierne op til arbejderbevægelsens fremkomst. Den første af disse begivenheder var næringsloven af 1857:

“Den vigtigste begivenhed i økonomisk henseende var vedtagelse af næringsloven af 1857, der endelig ophævede den gamle lavsregler og indførte den såkaldte næringsfrihed. Den frie konkurrence blev fra nu af det absolut herskende princip på det økonomiske område og kapitalen fik frie hænder til at kaste sig over hvilken som helst industrigren, uden hensyn til dens besidders kvalifikationer” (Knudsen: 1883-84, s. 65).

Ved denne lovændring blev bourgeoisiets interesser i øget frihandel imødekommet og de organiseringsformer, der var opretholdt i kraft af mester- og svendelaugene, faldt bort. For mesterlaugene betød lovændringen, at de mistede retten til selv at regulere priser og produktion mens det for svendene betød, at de mistede den sociale tryghed og faglige bevidsthed som det obligatoriske medlemskab af svendelaugene havde dannet udgangspunktet for (Ibid). På dette økonomiske plan betragtes arbejderbevægelsens fremkomst i Danmark af P. Knudsen som en reaktion på det frimarked

og dettes konsekvenser for arbejderne, som kapitalismens indtog havde betydet. På det politiske niveau fremhæver P. Knudsen grundlovsændringen i 1866 som en væsentlig årsag til de frustrationer over egne kår og muligheder, som den danske arbejderbevægelse fødtes ud af:

“I politisk henseende fremtræder indskrænkningen af valgretten ved grundlovsforandringen af 1866 som det væsentligste. Bourgeoisiet havde benyttet sig så godt af sin magtstilling til at skaffe sig selv fordele, at det nu ikke længere mente at behøve at tage noget hensyn til arbejderne. Hertil kom den omstændighed, at kapitalen var stærkt i begreb med at koncentrere sig og proletariatet i samme grad tiltaget. Bourgeoisiet befrygtede derfor, at arbejderne om ikke lang tid ville benytte deres politiske rettigheder i en så vid udstrækning som muligt, ad hvilken grund man længe havde ønsket en lejlighed til at berøve valgretten dens betydning i den størst mulige grad”

(op.cit, s. 65-66).

Med denne grundlovsændring blev der ændret på Landstingets valgmåde og sammensætning med mål om at sikre sig mod, at samfundets ubemidlede grupper skulle kunne få indflydelse herpå. Som Knudsen beskriver det i ovenstående citat, så betød disse to forandringer på henholdsvis det økonomiske og det politiske niveau, at der opstod en situation, hvor disse to ændringer gensidigt havde en negativ indvirkning på arbejderklassens kår. Dette ved at den økonomiske udvikling mod kapitalismen, og den måde hvorpå denne blev understøttet af næringsloven, betød at arbejderens økonomiske udgangspunkt blev forværret. Og i forlængelse af denne forværring af arbejderklassens økonomiske vilkår, blev arbejderklassen ramt af de politiske ændringer, der gjorde det endnu sværere for arbejderklassen at vinde indflydelse på Landstinget, der fungerede som et konservativt bolværk mod reformistiske tendenser i Folketinget.

Louis Pio

Louis Albert Francois Pio (1841-1894) var sammen med Harald Brix (1841-1881) og Paul Johansen Geleff (1842-1928) mændene, der startede organiseringen af arbejderne i Danmark med udgangspunkt i de socialistiske idéer. I 1871 udgiver Pio, under pseudonymet “en arbejder”, to korte udgivelser med titlen *Socialistiske Blade*. I disse korte udgivelser opfordrer Pio arbejderklassen til at gøre oprør mod den eksisterende samfundsorden, hvor arbejderne udnyttedes og behandles uretfærdigt - alt sammen som konsekvens af kapitalismens overgreb mod arbejderklassen (Pio: 1871a, s. 14). Louis Pio var ikke den første til at fremføre de socialistiske idéer i Danmark, men det var med Louis Pios virke, at idéerne fik en bredere udbredelse udenfor intellektuelle kredse, og han var også den første

til at formulere de socialistiske idéer med så eksplicit et endemål og så revolutionært et sprogbrug, som det var tilfældet i *Socialistiske Blade* (Jensen & Borgbjerg: 1904, s. 239-243). Hvis man ser på, hvilken social baggrund Louis Pio selv kom fra, så kan det synes mærkværdigt, at det lige netop var ham der skulle blive bannerfører for socialismen i Danmark. Det kan ikke siges, at Louis Pio selv kom fra den arbejderklasse, som han opildnede til at kæmpe for socialismens sag, da han selv kom fra en småborgerligt hjem med en far der var officer i den danske hær og hans mor, der var datter af en velhavende familie (Engberg: 1979, s. 9-13). Selv var Louis Pio indehaver af en universitetsgrad som cand.phil i filosofi, psykologi og logik (Engberg: 1979, s. 21-23). Louis Pios egne livsomstændigheder lå dermed et stykke fra den arbejderklasse, som han formåede at mobilisere i kampen for bedre livsvilkår.

Pios *Socialistiske Blade* var kendetegnet af et revolutionært og oprørsk sprogbrug, hvilket særligt kommer til udtryk da det første af disse afsluttes med ordene om, at arbejderklassen vil få deres levevilkår forbedret “ (...) med loven eller uden den” (Pio: 1871a, s. 15). I *Socialistiske Blade* refereres der til Pariserkommunen, der i mellem udgivelsen af det første blad i midten af maj og det andet i starten af juli er brudt sammen efter den franske regerings angreb med 30.000 døde til følge (Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 39). Ifølge Pio kan den opstand, der fødte Pariserkommunen, ikke reduceres til et enkeltstående eksempel:

“Den, der overfladisk betragter Nutidens Begivenheder, og da navnlig den stedfindende Kamp i Frankrig mellem Kommunen og Regeringen, vil let slaa sig til Ro med den Tanke, at urolighederne i Paris kun er Efterveer fra den store Krig med England, at Regeringen må sejre og at dermed den tidligere Tilstand vil vende tilbage. Det torde dog vise sig at være en skøn Drøm, som er fremkaldt ved at man enten ikke vil eller ikke kan se den dybere Grund, hvorfra disse mægtige Rørelser har deres udspring (...)”
(Pio: 1871a, s. 3).

Når Pio udgiver dette kan det med lethed tolkes som en opfordring til en lignende revolutionær opstand i Danmark, men hvis man læser lidt videre i Pios skrifter vil en mere reformistisk tilgang også være at identificere, som her i andet blad, hvor Pio skriver at arbejderne for at fremme deres sag som det første skridt må “(...) benytte de rettigheder, som lovene giver os til at samles, til at diskutere vore anliggender offentligt og til at udøve indflydelse på statens styrelse” (Pio: 1871b, s. 4). Det skulle dog vise sig, at magthaverne slog hårdt ned på arbejderne forsøg på at organisere sig, men til trods for ihærdige forsøg på at bremse arbejderbevægelsen, herunder fængselsdomme til dennes ledere og

forbud mod den danske afdeling af Internationale, så var der vækket en kampgejst hos arbejderklassen, som ikke stod til at stoppe og som førte til at denne stødt udviklede sig frem mod 1877 (Olsen: 1996, s. 5).

Louis Pio startede den arbejderbevægelse, der i de næste årtier skulle danne udgangspunktet for en stødt voksende faglig organisering af arbejderklassen. Arbejderbevægelsens hurtige udvikling var først og fremmest baseret på, at arbejderne tilslutter sig den faglige organisering i fagforeningerne, mens teoridannelsen og den mere idépolitiske del af bevægelsen i ringere grad er noget, der optager arbejderklassen, da denne først og fremmest var motiveret af kampen for konkrete forbedringer af deres livsvilkår (Christensen, Kolstrup & Hansen: 2007, s. 51). Dermed er teoridannelsen også noget der fylder en relativt lille rolle generelt i den tidlige danske arbejderbevægelse, hvilket formentlig også er årsagen til, at den teoridannelse, der faktisk finder sted, i ringe grad fylder i historieskrivningen om den danske arbejderbevægelse.

Arbejderbevægelsen efter de oprindelige lederes udvandring i 1877

Da Pio og Geleff udvandrer til Amerika i 1877 og Brix bliver fængslet samme år befinder den danske arbejderbevægelse i en situation, hvor det momentum, som der i årene inden var blevet opbygget, har tabt pusten. Et billede på bevægelsens tilbagegang kan findes i Oluf Bertolts *En bygning vi rejser: arbejdernes historie i Danmark* fra 1954, hvori det med udgangspunkt i referaterne fra "Den 2. almindelige arbejderkongres" konstateres, at bevægelsens omfang synes at være reduceret markant i sammenligning med bevægelsens første kongres. Den 2. almindelige arbejderkongres fandt sted d. 1.-4. juli 1877 og på baggrund af referaternes noteringer af stemmeafgivelserne kan det konstateres, at der har deltaget repræsentanter fra omkring 20 lokalafdelinger, der udgjorde i omegnen af 2200 medlemmer. Til sammenligning deltog der i bevægelsens første kongres, Gimlekongressen i 1876, repræsentanter fra 56 lokalafdelinger, der repræsenterede omkring 6000 medlemmer (Bertolt: 1954, s. 99). Der kan peges på flere aspekter, som formentlig hver især har haft betydning for, at arbejderbevægelsen synes at være i fare for at falde fra hinanden på dette tidspunkt. Ét aspekt er, at de nøglepersoner som havde pustet til frustrationens gløder hos arbejderklassen og opbygget bevægelsen igennem dennes første år, nu ikke længere var der til at stå i spidsen for denne. Derudover kan den samfundsøkonomiske situation på dette tidspunkt også tilskrives en betydning i svækkelsen af bevægelsen, da økonomisk tilbagegang medførte større arbejdsløshed (op.cit, s. 97-98):

“Bevægelsen opstod i en industriel Gründer-periode under en højkonjunktur, og det forklarer dens hurtige gennembrud både organisatorisk og politisk, ligesom det i hvert fald til en vis grad forklarer, hvorfor den måtte dykke, da lavkonjunktoren for alvor meldte sig i 1877. De indre stridigheder i bevægelsen og Pios og Geleffs såkaldte flugt til Amerika spillede selvfølgelig ind i arbejderpartiets tilbagegang, men grundlæggende set var det den økonomiske udvikling, der var bestemmende for bevægelsens op- og nedture i de første to årtier” (Bryld: 1992, s. 41).

Det, at den økonomiske situation forværres og dermed medfører forøget arbejdsløshed for arbejderklassen, kan forestilles at kunne både styrke og svække opbakningen til arbejderbevægelsen; på den ene side kunne det hævdes, at det øgede arbejdsløshed og deraf følgende forværring af de sociale forhold for arbejderklassen ville øge frustrationerne og dermed puste til kampen for forbedrede forhold, mens det på den anden side kunne tyde på, at bevægelsen der i forvejen var præget af interne konflikter oplevede et øget kollektivt handlingsproblem, idet den forværrede økonomiske situation betød, at der ikke var overskud til at styrke bevægelsen. Da bevægelsen befandt sig i en situation, hvor de personer som hidtil havde fungeret som bevægelsens bannerførere nu ikke længere var der til at stå i spidsen for bevægelsen var det af afgørende betydning, at nye kræfter overtog de ledende roller. Dette markerede også en væsentlig forskel fra tidligere i bevægelsen, hvor man nu tilsluttede sig et mantra om, at bevægelsen for fremtiden først og fremmest skulle hvile på principper og ikke på personer (Bertolt: 1954, s. 103). Ikke desto mindre var bevægelsens videreførsel i høj grad baseret på, at en relativt lille gruppe af personer, der tilhørte den interne opposition mod Louis Pio, nu påtog sig ledende roller i bevægelsen.

International idépolitisk kontekst

Arbejderklassens opstand og organisering var på ingen måde et særegent dansk fænomen, men derimod i høj grad inspireret af begivenheder og idéudvikling i andre Europæiske lande og Tyskland i særdeleshed. Derfor skal de diskussioner, som foregik i den danske arbejderbevægelse også betragtes i relation til de overordnede idépolitiske tendenser, der sås i de europæiske arbejderbevægelser. På dette tidspunkt eksisterede der to dominerende teoretiske retninger indenfor socialismen, nemlig den marxistiske og den lassalleanske, hvilke der kan siges at danne den intellektuelle kontekst for de idépolitiske debatter i den danske arbejderbevægelse.

I Louis Pios *Socialistiske Blade* er der tydelig inspiration at spore fra Ferdinand Lassalles tankegods, særligt ift. socialismens strategi. Det er dog i litteraturen omdiskuteret hvorvidt Pio havde læst Lassalles skrifter, men uanset svaret på dette spørgsmål, er der markante sammenfald mellem

idégrundlaget for Louis Pios socialistiske blade og Lassalles skrifter. Dette gælder især spørgsmålet om, hvordan den socialistiske sag skal realiseres gennem valgretten, hvilket Lassalle skriver følgende om:

“Ganske vist er den almindelige og direkte Valgret ingen tryllestav, der kan sikre os mod Misgreb af og til. (...) Men alligevel er den almindelige og direkte Valgret det eneste Middel, som i det lange Løb automatisk vil rette de Fejl, til hvilken en forkert Anvendelse af Valgretten undertiden kan føre. Den er som en Lanse, der af sig selv lægger de Saar, den har slaaet. I Tidens Løb er der ingen anden Mulighed end den, at den almindelige og direkte Valgret vil skabe en Folkerepræsentation, der bliver et tro Spejlbillede af den Befolkning, der har valgt den. Folket maa derfor altid betragte den almindelige og direkte Valgret som sit vigtigste politiske Kampmiddel og som det mest fundamentale af sine Krav”
(Lassalle: 1948, s. 37).

Som beskrevet tidligere i dette kapitel, så var Louis Pios skrifter kendetegnet ved en udpræget oprørske retorik, men hvis man studerer hans politiske skrifter nærmere, så vil det også blive klart, at de indeholder det samme grundlæggende syn på, hvordan socialismens mål bør realiseres gennem valgretten. Louis Pio var dog ikke fuldstændig på linje med Lassalle i spørgsmålet om realiseringen af socialismens mål. Mens Pio var en udpræget fortaler for strejkernes virkning i kampen for forbedrede livsvilkår for arbejderklassen, så var Lassalle af den overbevisning, at kræfterne var bedre givet ud ved at arbejderne organiserede sig politisk og på den måde kæmpede for at udnytte og udvide valgretten. Arbejderklassen skulle bruge den øgede politiske indflydelse til at oprette statsstøttede og arbejderdrevne produktionskollektiver (Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 42). Det store stridsspørgsmål mellem marxismen og lassalleanismen angår forholdet mellem, hvor stor en del af arbejderbevægelsens energi der skal bruges på strejker (og anden faglig kamp) og hvor meget energi, der skal bruges på den politiske kamp og organisering (Ibid). Dette spørgsmål hænger i høj grad sammen med de to retningers syn på staten, hvilket er det punkt, hvor Lassalles teorier støder voldsomt sammen med Marx’: “Mens Marx betragtede staten som en klasses organ til at undertrykke de øvrige klasser, har Lassalle den opfattelse, at staten eksisterer med et bestemt formål, at staten har en ide, nemlig at udvikle menneskenes frihed” (Salomonsson: 1974, s. 26). I forlængelse af denne forskel på, hvordan henholdsvis Lassalle og Marx betragtede staten, giver det også mening, at Lassalle i højere grad vægtede indflydelsen på statens styring gennem deltagelse i det politiske system.

Udover disse mere strategiske overvejelser indeholder Lassalles socialismetænkning også etiske og historiefilosofiske overvejelser omkring, hvordan de herskende klassers modstand mod arbejderbevægelsens kamp bremser den positive samfundsudvikling:

“Igennem lange Tider har samfundenes Udvikling - det historiske Aandedrag - gaaet ud paa Afskaffelse af de Privilegier, der garanterer de højere Stænder deres Stilling som herskende Klasse. Ønsket om at beholde denne Særstilling eller den personlige Interesse bringer derfor ethvert Medlem af de højere Stænder, som ikke een Gang for alle har hævet sig op til et større Udsyn og til at se bort fra sit eget Jeg, i en principiel fjendtlig Stilling til Folkets Udvikling, til Fremskridtet i Videnskab, Kultur og Dannelse, til alle Historiens Frigørelseskampe og Sejre”

(Lassalle: 1948, s. 39-40).

I historiefilosofisk forstand er Lassalle af den overbevisning, at historiens udvikling vil fratage de herskende klasser deres privilegier. Dette i en form for positiv evolutionær udviklingsproces, hvilket ifølge Lassalle betyder, at den modsætning “ (...) mellem de højere stænders personlige Interesser og Nationens Kulturudvikling fremkalder nødvendigvis den stærke Ethiske brist i Overklassen (op.cit, s. 40). Lassalle fremhæver endvidere, at dette modsætningsforhold mellem personlige interesser og nationens kulturudvikling ikke findes i underklassen:

“Men i samme Omfang, som Samfundets Underklasse søger at forbedre sin Stilling som Klasse, vil denne personlige Interesse, i Stedet for at komme i Modstrid med den historiske Bevægelse og derved forfalde til samme moralske Forfald som Overklassen, snarere falde sammen med hele Folkets Udvikling, med Ideens Sejr, med Kulturens Fremskridt, med Livsprincippet i selve Historien, der eet med Frihedens Udvikling. Eller - som det allerede er sagt: Deres sag er hele Menneskehedens sag

(op.cit, s. 41).

På denne måde sætter Lassalle lighedstegn mellem arbejderklassens kamp for forbedrede vilkår og kulturens udvikling mod bedre stadier, da arbejderbevægelsens sag er hele menneskehedens sag. I den danske arbejderbevægelses teoridannelse er der store sammenfald med lassalleanismen. Dette gælder som allerede belyst hos Louis Pio, men det vil senere i specialet også blive påvist, at dette også gør sig gældende hos den opposition som opstod til ham. Det er i høj grad Lassalles syn på staten

og arbejderklassens mulighed for at vinde indflydelse på denne styring, der skinner igennem i teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse, hvor der er udpræget fokus på den politiske mobilisering af arbejderklassen og kampen for demokratisk indflydelse på det politiske system.

Når der skal tegnes et internationalt perspektiv på den socialistiske teoridannelse i denne periode er særligt én debat uomgængelig at inddrage. Dette drejer sig om den debat i det tyske socialdemokrati i starten af 1900-tallet, der i eftertiden er blevet kendt som revisionismestriden. Omdrejningspunktet for denne teoretiske og idépolitiske stridighed var Eduard Bernsteins (1850-1932) teorier, der tegnede hvad der betegnes som den revisionistiske position indenfor den socialistiske teoridannelse. Det mest centrale værk i Bernsteins forfatterskab er værket der på engelsk har fået titlen *The preconditions of socialism* og udkom på tysk under titlen *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* i 1899. Som konsekvens af Bismarcks anti-socialistlove emigrerede Bernstein til London, hvor han kom under indflydelse af de intellektuelle socialister "fabianerne", hvis udgangspunkt var længst muligt at undgå konfrontationer med deres modstandere; de ønskede med andre ord ikke at realisere socialismen ad konfrontationens vej, men gennem stemmesedlen og politiske reformer (Tjørnehøj: 1990, s. 67). Det var dog ikke Bernsteins reformistiske indstilling der var det primære omdrejningspunkt for de omfattende debatter, som hans teorier affødte. Det var derimod hans revision af nogle af Marx' grundlæggende teorier, der bragte ham i ufore med en række andre fremtrædende teoretikere i den tyske socialistbevægelse. Mest central er Bernsteins afvisning af elendighedsteorien der gik ud på, at en gradvist mindre og mindre gruppe af kapitalister ville blive rigere og mere magtfulde mens de øvrige samfundsklasser forarmedes, hvilket ikke var i overensstemmelse med den udvikling man så hos den tyske arbejderklasse i slutningen af 1900-tallet, hvor arbejderne generelt oplevede stigende velstand (Ibid). Elendighedsteorien udgjorde på dette tidspunkt en så fundamental en del af det ideologiske billede blandt de tyske teoretikere, at Bernsteins afvisning af denne var særdeles kontroversiel - så kontroversiel, at Rosa Luxemburg krævede Bernstein ekskluderet fra det tyske socialdemokrati. Faktisk var idéen om kapitalismens selvfølgelige sammenbrud som konsekvens af dens egne iboende mekanismer hos nogle teoretikere så udbredt, at de direkte opfordrede til at lade det politiske reformarbejde ligge, da kapitalismens sammenbrud og overgangen til socialismen ville ske uanset (Ibid).

Dermed er der i Bernsteins tænkning en sammenhæng mellem revisionen af marxismen, der afviser elendighedsteorien, og Bernsteins reformistiske grundholdning, da kapitalismens selvfølgelige sammenbrud afvises. Om spørgsmålet om hvorvidt vejen til socialismen bør gå gennem politiske

reformarbejde eller revolution skriver Bernstein følgende i konklusionen til *The preconditions of socialism*:

“As a rule, constitutional legislation works more slowly. Its way is usually that of compromise; it does not abolish acquired rights but usually buys them out. But it is more powerful than revolution wherever the preconceptions, the limited horizon, of the great mass and the people stand as an obstacle in the way of social progress, and it offers greater advantages where it is a question of creating permanent and viable economic arrangements; in other words, it is better for positive socio-political work”

(Bernstein: 1993, s. 204).

For Bernstein vil en gradvis etablering af den socialistiske stat altså være den mest hensigtsmæssige og stabile vej mod socialismen, da en revolutionær realisering over en kortere periode vil have svært ved at vinde den nødvendige opbakning. Dette hænger igen sammen med Bernsteins afvisning af elendighedsteorien, da Bernstein netop på dette tidspunkt identificerer forbedringer i arbejderklassens livsvilkår, hvilket vil mindste opbakningen til ad revolutionær vej at søge de socialistiske idéer realiseret. Bernstein adskiller sig også fra Marx' teoriverden ved, at han ikke udelukkende betragter det politiske under kapitalismen som værende styret af klassekonflikten; ikke at Bernstein ikke tilskriver klassekonflikt en væsentlig rolle, men indtager dog ikke et ligeså kategorisk syn på dette som Marx (op.cit, s. xxx). I stedet identificerer Bernstein, at de værdier, der udgør det civiliserede og udviklede samfund, transcenderer classeskellene og skaber en fælles interesse om at opretholde disse (Ibid). For Bernstein er socialismen mere end blot et spørgsmål om klassekonflikt, da Bernstein også var udpræget fortaler for samarbejde på tværs af klasser, da han netop identificerede en fælles interesse i at opretholde det civiliserede og udviklede samfund, hvilket ville lide under en intensiv klassekonflikt. Staten spiller en væsentlig rolle i Bernsteins politiske tænkning, hvor staten er central ift. at sikre de moralske principper som det civiliserede samfund bygger på (op.cit, s. xxxi). Dermed adskiller Bernstein sig også fra Marx i sit syn på staten, da han netop ikke som Marx blot betragter statens rolle som en institution, hvorigennem de herskende klasser udover deres undertrykkelse af de øvrige samfundsklasser.

Den sociale og intellektuelle kontekst for idépolitikken i 1870'erne

Da Pio i 1871 udgiver *Socialistiske Blade* taler hans budskab ind i en social kontekst, hvor opfordringen til arbejderklassen om at organisere sig i kampen for bedre livsvilkår vækker genklang. Dette som konsekvens af de dårlige vilkår, som arbejderne lever under i industrialiserings tidsalder.

Arbejderbevægelsen vokser sig til trods for magthavernes forsøg på at modarbejde den hurtigt større, men ender med i den anden halvdel af 1870'erne at være i fare for at falde fra hinanden igen. Bevægelsen har indtil da været båret af den oprørske glød som Pio formåede at puste til hos arbejderklassen, hvis mobilisering var drevet af et ønske om bedre sociale, økonomiske og politiske vilkår - et ønske om konkrete forbedringer snarere end en sammenhængende idé om et socialistisk samfund. Da den samfundsøkonomiske situation forværredes og bevægelsen var internt splittet, og uden de personer i front som havde vækket opstanden, var der anledning til at man i bevægelsen reflekterede over ad hvilken vej man skal gå for at sikre, at arbejderklassen fortsat kan organiseres i kampen for bedre vilkår. Og hvordan opbakningen til denne sag kan udbredes i samfundet.

Det er generelt kendetegnende for teoridannelsen i bevægelsen i perioden, at denne i meget ringe omfang forholder sig til dens politiske modstandere og modstridende ideologier. I de få tilfælde, hvor disse nævnes er det oftest på den måde, at der berettes om arbejderklassens dårlige sociale og økonomiske vilkår, som beskrives som værende en konsekvens af kapitalismens udvikling og produktionsformer. Det at man forholdte sig så lidt til samtidige politiske modstandere og modstridende ideologier underbygger pointen om, at bevægelsens fokus primært var rettet indad i denne periode, hvor man ovenpå de første kaotiske år med Louis Pio i spidsen reflekterede over, hvordan man skulle drive bevægelsen videre fra den krise som det befandt sig i.

Når teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse i denne periode skal sættes i et internationalt perspektiv, så skal blikket primært rettes mod Tyskland og Ferdinand Lassalle og Eduard Bernsteins teoretiske virke. Hos Louis Pio er der tydelige sammenfald med den Lassalleanske retning indenfor den socialistiske teoridannelse, men Pio adskiller sig dog fra denne i spørgsmålet om strejke og faglig organisering. De idépolitiske diskussioner der i de kommende kapitler skal analyseres foregår i forlængelse af arbejderbevægelsens udvikling i disse første år med Pio i spidsen, hvorfor kendskabet til denne periodes overbevisninger og konteksten som disse er et nødvendigt udgangspunkt for specialets videre analyse.

Når blikket rettes mod Lassalle og Bernstein, adskiller deres teorier sig særligt på to punkter fra marxismen, hvilket kan hævdes at være den forskel der definerer socialdemokratismen som selvstændig politisk ideologi. Det første punkt er, at både Lassalle og Bernstein med rette kan betegnes som reformister, der er af den overbevisning, at socialismens idéer bør realiseres gennem politiske reformer af staten. Og det andet punktet er netop synet på staten, der hos både Lassalle og Bernstein spiller en vigtig rolle i realiseringen af de socialistiske idéer fremfor blot at blive betragtet som de

herskende klassers middel til undertrykkelse og som en instans der i sidste ende skal afskaffes, som betragtningen ville være i den traditionelle marxisme.

Kapitel 3: Diskussioner om socialismens strategi i perioden efter Pio

Der skulle nu gennem en kort klarlægning af den sociale og intellektuelle kontekst for arbejderbevægelsens opståen være etableret et fundament for at gå videre til analysen af de idépolitiske diskussioner, der tegnede sig i bevægelsen fra slutningen af 1870'erne. Formålet med dette kapitel vil være at kortlægge det idépolitiske grundlag for den gruppering af den danske arbejderbevægelse, der udgjorde en opposition til Pios linje og som efter Pios udrejse kom til at stå i spidsen for bevægelsen.

Kapitlets undersøgelse vil i særdeleshed være centreret omkring personerne Anthon Mundberg og P. Knudsen, da disse var de mest eksponerede agitatorer for denne fløj og da det er disse personer, som har leveret størstedelen af de skrifter, der tegner denne fløj i eftertiden. Med afsæt i disse personers roller i bevægelsen kan det også ses, hvordan der efter Pios tid som frontperson for den danske arbejderbevægelse sker et idépolitisk skifte, hvor bevægelsen i højere grad bliver tegnet af denne reformistiske fløj, der kommer til at besidde centrale poster og spille en afgørende rolle for bevægelsens videreførsel ovenpå den krise, som denne befandt sig i i slutningen af 1870'erne.

En reformistisk opposition til Louis Pio?

Frem mod slutningen af den periode, hvor Louis Pio stod i spidsen for den tidlige danske arbejderbevægelse opstod der en større og større opposition mod ham og hans linje internt i bevægelsen (Bertolt: 1954, s. 95-96). Denne opposition omtales ofte som en reformistisk orienteret fløj og tæller bl.a. personer som Anthon Mundberg og P. Knudsen, som begge skulle komme til at være centrale personer i bevægelsen efter Pios tid. Når denne fløj betragtes som en reformistisk opposition til Pio, så er det dog vigtigt samtidig at være opmærksom på, at Pio selv også besad et positivt syn på muligheden for, at arbejderklassens kamp kunne vindes gennem stemmeretten, hvilket formentlig hænger sammen med Danmarks relativt fredelige overgang til demokrati i 1848 (Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 52). Pio var dog også oprørsk indstillet, hvis magthaverne ikke accepterede arbejderklassens rimelige krav. Dette kommer bl.a. til udtryk på et møde i den danske afdeling af

Internationale d. 4. maj 1872, hvor formålet med mødet var at diskutere forbudet mod det annoncerede socialistiske møde på Nørrefælled den efterfølgende dag. I Politibetjent Korns rapport² fra dette møde beskrives Pios holdning til forbuddet som følgende:

“Han erklærede derefter, at mødet imidlertid ikke desto mindre ville blive afholdt i morgen og opfordrede medlemmerne til at give møde. Hvis autoriteterne ville gøre modstand, kunne det jo ikke vides, hvad der ville ske, man han ville opfordre arbejderne til at optræde med ro og besindighed”
(Korn: 1872).

Historien ville efterfølgende vise, at mødet på Nørrefælled den følgende dag senere hen skulle blive kendt som “Slaget på Fælleden”, da mødet endte i voldsomme kampe mellem arbejdere og politiet (Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 44-45). Det var denne oprørske og voldsomme ageren og fremtræden som den reformistiske fløj var skeptiske overfor, hvilket Anthon Mundberg også havde gjort opmærksom på ifm. mødet i Internationale aftenen forinden, hvor der dog ikke var megen opbakning til hans synspunkt (Korn: 1872).

Diskussionen der gik forud for Slaget på Fælleden fremstiller et ganske godt billede af positionerne i den danske arbejderbevægelse på denne tid. Som det allerede er indikeret er det formentlig en for unuanceret fremstilling at fremstille oppositionen til Louis Pio som en reformistisk opposition forstået på den måde, at Louis Pio dermed ikke skulle være reformistisk indstillet. Der er dermed ikke tale om en fløj, der på det idépolitiske plan adskiller sig markant fra Louis Pio, men snarere en opposition der er kritiske overfor den måde, hvorpå bevægelsen kom til at fremstå på overfor de øvrige samfundsgrupper, når det var Louis Pios oprørske retorik og fremtræden, der kom til at tegne bevægelsen.

Reformisme eller revolution?

Som det allerede er skitseret, så er det ikke en større debat om hvorvidt socialismens mål skal reliseres gennem en kommunistisk revolution, som i den klassiske marxisme, eller gennem reformisme og arbejdernes politiske organisering, som hos Lassalle. Det Lassalleanske tankegods synes altså at være dominerende på tværs af fløjene i den danske arbejderbevægelse i denne periode. Når der alligevel tales om en reformistisk fløj i opposition til Louis Pio, så handler det primært om nogle mere konkrete strategiske uenigheder, hvor denne opposition var af den overbevisning, at den måde hvorpå den

² Som en del af regeringens og politiets kamp mod arbejderbevægelsen var det ikke ualmindeligt, at politifolk i hemmelighed deltog i møder i arbejderbevægelsen med henblik på at rapportere fra disse (Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 43).

socialistiske arbejderbevægelse fremstod overfor den øvrige befolkning på ville øge modstanden mod bevægelsens mål.

En central agitator for en mere reformistisk strategi og fremtræden for den socialistiske bevægelse i Danmark var Anthon Mundberg. Mundbergs mest centrale bidrag til de idépolitiske diskussioner i perioden er en længere artikel med titlen *Socialismen i Danmark*, som blev bragt i Social-Demokraten d. 30. august 1877 - en avis som Mundberg var den første redaktør på (Bertolt:1954, s. 104). I denne artikel leverer Mundberg følgende analyse af, hvilken situation bevægelsen befinder sig i efter Louis Pios tid i spidsen for denne:

“Socialismen er både i økonomisk og filosofisk henseende på de fleste punkter en fuldstændig modsætning til de bestaaende tilstande, og alene derved må det være indlysende, at dens trivsel og principrigtige udvikling i et samfund fordrer, at den træder frem på en sådan måde, at den som fundament for sin eksistens kan vinde i det mindste en del af dette samfunds økonomisk og filosofisk udviklede medlemmer. Da socialismen her i landet søgtes ført ud i folket som grundlag for et aktivt optrædende politisk parti, savnedes imidlertid fuldstændig det nævnte fundament, og dette i forening med at bevægelsen i allerhøjeste grad søgtes forceret frem, måtte til veje bringe de resultater, der nu foreligger”

(Mundberg: 1877).

Dét som Mundberg her fremstiller som en central årsag til den modgang som bevægelsen befinder sig i i perioden efter Louis Pios lederskab er, at socialismen har gjort sit indtog i Danmark på en sådan måde, at dens fremtræden ikke har formået at præsentere befolkningens for dens idéer, men derimod blot præsenteret sig som en voldsom og oprørske bevægelse. Og da socialismen ifølge Mundberg på langt de fleste punkter er en fuldstændig modsætning til de bestående tilstande, så er man fra den socialistiske bevægelses side først og fremmest nødt til at vinde opbakning hos samfundets borgere. Ifølge Mundberg manglede dette nødvendige fundament, som forståelsen for socialismen var, mens socialismen udvikling i al for høj grad søgtes forceret igennem, hvilket var “ (...) nok til at plante opløsningens spire i bevægelsen (...)” (Ibid). Det er dette budskab der ligger bag den kritik, som Mundberg retter mod særligt bevægelsens tidlige ledere, der “ (...) i høj grad misforstod og i endnu højere grad tillod deres tilhængere uimodsagt at misforstå socialismens natur og væsen” (Ibid). Mundberg peger på, at denne misforståelse består i at socialismen blev reduceret til en ren og skær kamp for forbedringer af arbejderklassens livsvilkår. På denne måde blev socialismen ifølge Mundberg

reduceret til et spørgsmål om arbejderklassen forbitrelse over egne livsvilkår: “En lydig udtalt forbitrelse over egne forholds slethed er ofte bleven anser for at være en værdifuldere og dygtigere befordrer af den socialistiske idéer end en principfast, men mindre voldsom fremtrædende stræben efter at hidføre reformer, der kunne gavne alle” (Ibid). Denne forbitrelse over egne forholds slethed, som Mundberg omtaler som udgangspunktet for socialismens indtog i Danmark, har med stor sandsynlighed været årsagen til, at den socialistiske bevægelse med Louis Pio i spidsen kunne mobilisere arbejderklassen i sådan en tempo og i sådan en omfang, som det var tilfældet. Denne hurtige og omfattende mobilisering af arbejderklassen har dog ifølge Mundberg betydet, at bevægelsen har været blind for at skabe det nødvendige fundament for etableringen af den socialistiske stat.

Et centralt tema i Mundbergs artikel om socialismens udbredelse i Danmark er utvivlsomt, at socialismens sag ikke kan fremmes ad nogen anden vej end gennem agitationen og at de voldsomme konflikter, som den rene og skære arbejderkamp havde medført stod i vejen for denne fremmelse af socialismen ad agitationens vej. Mundbergs til tider særdeles polemiske kritik rettes dermed imod bevægelsens ledere, som fuldstændig har glemt den selvfølgelighed, at etableringen af den socialistiske stat må bero på folkets opbakning:

”Jeg kan forstå at folk, der ikke kan eller ikke vil se ud over deres nærmeste omgivelser, kan føle sig tiltalte af tanken om ved en revolution at søge de socialistiske teorier ført frem til magten, men jeg kan ikke forstå, at folk med forstand og tankeevne kan gøre sig skyldige i slige barnagtigheder. Man må jo dog, synes mig, kunne indse, at en socialistisk stat må hvile på folket og på folkets almindelige og lige valgret, og at altså flertallet af valgrethens indehavere må være socialister, for den socialistiske stat kan etableres”
(Ibid).

Et budskab der kendetegner såvel ovenstående citat som andre ytringer fra Mundberg er, at man i den socialistiske bevægelse skal være påpasselig med at fremstå for voldsom, da en sådan fremtræden vil kunne forringe bevægelsens mulighed for at vinde opbakning i de øvrige dele af samfundet, hvilket er en forudsætning for realiseringen af den socialistiske stat. Et eksempel på den voldsomme fremtoning som Mundberg taler om er Slaget på Fælleden, hvilket han omtaler således:

“Ved de begivenheder, der fandt sted omkring 5. maj 1872 kom det socialistiske parti til at stå i et særdeles fjendtligt forhold til autoriteterne, og da autoriteterne repræsenterede de magthavende i samfundet og da hine støttedes af disse i deres optræden, navnlig gennem pressen, udvidede det fjendtlige sig til at være gældende i det hele taget, hvor der var tale om forholdet mellem socialisterne og disse medborgere”
(Ibid).

Mundberg ytrer at demokratiet og folkets opbakning derigennem er forudsætningen for etableringen af den socialistiske stat. Denne tanke er i overensstemmelse med Lassalles holdning om, at socialismen skal realiseres gennem den politiske mobilisering af arbejderklassen til af demokratisk vej at overtage styringen af staten.

Om Mundberg havde læst Lassalles skrifter da han skrev denne artikel vides ikke, men der er dog en betragtelig sandsynlighed for det, da tre af Lassalles mest centrale skrifter allerede i 1874 blev oversat til dansk og udgivet i Danmark (Salomonsson: 1974, s. 23). Når vejen til realiseringen af arbejderbevægelsens mål er gennem det demokratiske politiske system, så er det af afgørende betydning, at den øvrige befolkning opnår forståelse for socialismens sag fremfor blot at blive præsenteret for dens potentielle voldsomme væsen:

”Socialismen er en ny tilværelsesidé, og det følger derfor af sig selv, at den ikke kan fremmes ad nogen anden vej, end gennem forståelsen. En forståelse af noget kan man dog ikke banke eller true ind i hovedet på folk, og der er i så henseende ikke andet at gøre, end at gå frem ad overbevisningens vej. Ved magtanvendelse kan man hverken bringe de enkelte eller det hele til at tilegne sig nye idéer, og da en socialistisk samfundsorden selvfølgelig er absolut betinget af, at flertallet af samfundets medlemmer forstår og billiger de socialistiske idéer, er det dog derved indlysende, at al tanke om ad revolutionær vej at opbygge en socialistisk stat, er galmandsværk” (Mundberg: 1877).

Mundberg ytrer i stærke vendinger en modstand mod ad revolutionær vej at søge de socialistiske idéer realiseret. Dette kan synes mærkværdigt i en dansk kontekst på dette tidspunkt, da der som belyst var udpræget enighed om, at socialismen kunne realiseres gennem det eksisterende politiske system ved at en større andel af arbejderklassens medlemmer opnåede og benyttede valget. Der hvor Mundberg adskiller sig fra Louis Pio er de tilfælde, hvor arbejderbevægelsens sag og krav ikke imødekommes af magthaverne og det øvrige samfund - her viser eksemplet med Slaget på Fælleden og Louis Pios afsluttende ord i *Socialistiske Blade* om, at arbejderklassen vil søge sine krav realiseret med loven eller uden den, at Pio er parat til at ty til voldsommere metoder end det ifølge Mundberg er hensigtsmæssigt, da dette skader forståelsen for socialismen. En anden der var skeptisk overfor denne voldsomme fremtoning var P. Knudsen, der i sin artikelserie *Socialismen i Danmark*, der blev bragt i Social-Demokraten i 1883-84, “(...) er det første forsøg på en fremstilling af den danske arbejderbevægelses historiske udvikling” (Lahme: 1983, s. 7). Selvom P. Knudsen i denne artikelserie i udpræget grad leverer en nøgtern fremstilling af arbejderbevægelsens tidlige historie i Danmark, så

er det enkelte steder kritiske undertoner at spore i den historiske fremstilling. Dette gør sig primært gældende i det afsnit som skildrer den danske sektion af 2. Internationale. P. Knudsens kritiske undertoner kommer til udtryk i en modsætning som han opstiller mellem bevægelsens radikale fremtoning på det retoriske plan og dens mere beskedne politiske fordringer. Om bevægelsens fremtoning på det retoriske plan skrives der følgende:

“De heftige udtalelser, der blev benyttet, havde således bortset fra, at de i og for sig var sande og med henblik på den tilstand, de skulle betegne, næppe kunne være anderledes, tillige deres ret naturlige årsag i de stedfundne forfølgelse, chikanerier og bagvaskelser”
(Knudsen: 1883-84, s. 84).

Modsat Anthon Mundberg udtrykker P. Knudsen en højere grad af forståelse for, hvorfor bevægelsen havde ageret og udtrykt sig som den gjorde:

“Hvad der ligeledes bidrog væsentligt til at give bevægelsen sin karakter i hin periode, var de utallige chikanerier og forfølgelser, den hadskhed og systematiske forvrængning af de fra arbejdernes og partiets ledelses side fremkomne udtalelser, der kom frem i storborgerpressen, i forbindelse med autoriteternes vilkårlige, hensynsløse og brutale optræden”
(Ibid).

P. Knudsen lader i modsætning til Anthon Mundberg til at være af den opfattelse, at man fra bevægelsens side næppe kunne have ageret meget anderledes under de givne omstændigheder, og dermed heller ikke at det skulle have været muligt for bevægelsen at fremstå mindre voldsom og som en mindre opposition til den eksisterende samfundsorden. På trods af en tilsyneladende forståelse for, at man i bevægelsen anlagde denne tilgang vurderer P. Knudsen, at der opstod et misforhold mellem bevægelsens relativt beskedne politiske fordringer og “ (...) jævnlig fremsatte opfordringer til arbejderne om at benytte den politiske valgret som middel til fordringernes gennemførelse” (Knudsen: 1883-84, s. 83). Denne dybe modsætning gennemsyrrer P. Knudsens fremstilling af denne periode i den danske arbejderbevægelses historie og løfter på trods af hans ellers ganske nøgterne fremstilling af bevægelsens historie i Danmark, at han selv tilhørte den opposition, der opstod til Louis Pio i hans sidste tid i spidsen for den danske arbejderbevægelse.

På det retoriske plan kredses der i de sidste årtier af 1800-tallet kontinuerligt omkring spørgsmålet om hvorvidt de socialistiske mål skal realiseres gennem reformisme eller revolution, men det revolutionære islæt som f. eks kom til udtryk hos Louis Pio synes primært at være af retorisk karakter. Når der tales om hvorvidt Socialdemokratiet³ og den danske arbejderbevægelse kunne betragtes som en revolutionær bevægelse på dette tidspunkt kan der skelnes mellem et spørgsmål om, hvorvidt bevægelsen havde et revolutionært mål og om hvorvidt bevægelsen havde en revolutionær strategi for at nå dette mål:

“Socialdemokratiet var et revolutionært parti i den forstand, at det tilsigtede en fuldstændig omdannelse af samfundet fra grunden af, men et revolutionært mål fører ikke nødvendigvis til en revolutionær politik. En revolutionær politik er en politik, der bryder med den rådende politiks midler og anvender nye midler, der eventuelt kan føre frem til den nye samfundsordning. En analyse af den socialdemokratiske politik viser, at partiet ikke brød nye veje, men fuldstændig gled ind i de vante baner, ad hvilke dansk politik skred frem” (Salomonsson: 1974, s. 67).

Socialdemokratiet og arbejderbevægelsen blev af modstandere ofte beskyldt for at være revolutionære, hvilket f.eks. i samtiden ville placere bevægelsen i samme kategori som bevægelsen bag Pariserkommunen og dermed forbinde den med de dertilhørende blodsudgydelser. Bevægelsens svar på denne beskyldning var, at revolution intet havde at gøre med blodsudgydelser, men at en revolution lige så godt kan være en fredelig forandring af samfundet.

Som allerede belyst var teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse på dette tidspunkt i store træk identisk med Lassalles. Dette i særdeleshed i idéen om, at statsintervention er den eneste vej til at forbedre arbejderklassens kår, hvorfor arbejderklassens vigtigste prioritet måtte være at søge indflydelse på statens styring: “Det stod ganske klart for socialdemokraterne, at staten eller regeringen måtte skifte karakter, den måtte høre op med at være redskab for de rige og blive hvad den ifølge sin bestemmelse var: folkets beskytter” (Ibid). Denne selvopfattelse viser endnu et lighedstegn med Lassalle, der som beskrevet tidligere mente, at arbejderbevægelsens sag var hele menneskehedsens sag (Lassalle: 1948, s. 41). Den danske arbejderbevægelse påbegynder også på et tidligt tidspunkt i dennes levetid aktivt at appellere til andre samfundsgrupper i middelklassen, hvilket bl.a. viser sig i valgopråbet i 1872. Dette henvender sig til arbejderne, småborgerne og husejerne, (...) “der opfordres

³ Partiet, der i dag kendes som Socialdemokratiet, blev stiftet i 1878 under navnet Socialdemokratisk Forbund.

til at vælge kandidater, der vil arbejde for følgende befolkningsgruppers interesser: arbejderne, bestillingsmænd ved stat og kommune, 'de mindre handlende og næringsdrivende' og husejerne" (Salomonsson: 1974, s. 69). Dette viser, at der tidligt i den danske arbejderbevægelses historie eksisterer et eksplicit politisk projekt, der går udover arbejdernes konkrete ønske om forbedrede livsvilkår. Selvfølgelig er der sammenhæng mellem arbejderbevægelsens interesse i udbredelsen af opbakningen til dennes sag og arbejderklassens mere specifikke egeninteresser, men det viser samtidig at den danske arbejderbevægelse helt fra dennes begyndelse baserer sig på en idé om et større samfundspøjkjekt end blot det at sikre bedre livsvilkår for arbejderklassen. Dette gør sig i hvert fald på det teoretiske plan og blandt bevægelsens intellektuelle, mens arbejderne som beskrevet tidligere i højere grad var optaget af den faglige organisering og konkrete kampe for forbedringer af arbejderklassens livsvilkår.

Den danske arbejderbevægelses agitatoriske virke

Med det udgangspunkt at den socialistiske stat skal realisere gennem det politiske system, hvilket synes at være relativt ubestridt i tiden efter Louis Pios lederskab, og at realiseringen dermed må bero på, at et flertal af samfundets indbyggere støtter op om socialismen, så rejses der et spørgsmål om, hvordan bevægelsens agitation kan skabe denne fornødne opbakning. En central del af arbejdsbevægelsens agitation skete gennem oprettelsen af sin egen presse, der var centreret omkring udgivelsen af avisen Social-Demokraten, og som havde til formål at fungere som modstykke til den øvrige presse, der mentes at gå i magthavernes tjeneste (Salomonsson: 1974, s. 70-71).

Udover at være omdrejningspunkt for arbejderbevægelsens agitatoriske virker overfor såvel arbejderklassen som de øvrige samfundsklasser, så fungerede Social-Demokraten også i høj grad som platform for bevægelsens interne diskussioner. Dette hvad enten disse drejede sig om meget konkrete politiske eller organisatoriske spørgsmål eller om de større idépolitiske og strategiske linjer, hvilket Mundbergs artikel er et eksempel på. Anthon Mundberg var den første redaktør til at stå i spidsen for Social-Demokraten, hvilket placerede ham i en central rolle i bevægelsens agitatoriske virke. Blandt de reformistiske kræfter i arbejderbevægelsen eksisterede der en holdning om, at pressen var bevægelsens stærkeste våben og vejen til at udbrede de socialistiske idéer til såvel arbejderklassen som de øvrige samfundsklasser (op.cit, s. 71).

Adskillelsen af partiorganisation og fagforeninger i 1878

En central begivenhed ift. den danske arbejderbevægelses strategi var den tidlige opdeling mellem partiorganisation og fagbevægelse, der fandt sted i 1878 med oprettelsen af Socialdemokratisk Forbund. Adskillelsen og oprettelsen af Socialdemokratisk Forbund fandt sted på kongressen i 1878 og kan med god mening betragtes som en reaktion på kongressen året forinden. På bevægelsens kongres i 1877, der gik under navnet "Den 2. almindelige arbejderkongres" og afholdt 4 måneder efter Louis Pios udrejse til Amerika, gik bølgerne højt og de interne politiske diskussioner og splittelser i bevægelsen blev forstærket (Bertolt: 1954, s. 100).

Som beskrevet tidligere i dette speciale kunne der baseret på antallet af fremmødte på denne kongres ses, at bevægelsen var i en situation, hvor det momentum der var blevet opbygget syntes at være vendt til en tilbagegang, hvilket førte de stærke politiske diskussioner vedrørende bevægelsens fremtidige politiske og strategiske virke. Disse interne politiske splittelser var ikke noget som de fagligt organiserede forholdt sig videre til, men derimod skete der det, at de distancerede sig fra partiet for i stedet at engagere sig i en ren og skær økonomisk og faglig kamp (Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 51). I Anthon Mundbergs artikel, *Socialismens i Danmark*, der også er omtalt tidligere i dette kapitel, fremføres den principielle argumentation som lå til grund for, at man på kongressen i 1878 besluttede at foretage den formelle adskillelse af partiorganisation og fagbevægelsen. I artiklen skriver Mundberg følgende:

"Ved siden af fortolkninger og forståelsesfejl, som der hele tiden har gjort sig gældende, er der begået en hovedfejl, nemlig den, at gøre socialismen til et blot og bart arbejderspørgsmål og at binde den og den faglige arbejderbevægelse fast til hinanden. Socialismen er ikke alene et arbejderspørgsmål, men et samfundsspørgsmål, og den faglige arbejderbevægelse har ikke og kan ikke som sådan have noget med socialismen at gøre"

(Mundberg: 1877).

Anthon Mundberg er af den overbevisning, at det er hæmmende for såvel den faglige organisering som socialismen, at disse ureflekteret gøres til én og samme sag. For den faglige organisering gælder det sig, at sammenblanding er hæmmende ved, "(...) at når den faglige sags fremgang skal være betinget af, at alle eller så godt som alle det vedkommende fags medlemmer er socialister (...)" (Ibid). Dermed udtrykker Anthon Mundberg en idé om, at fagbevægelsen også skal kunne rumme medlemmer, der ikke identificerer sig som socialister, men som blot er drevet af kampen for konkrete forbedringer af arbejdernes livsvilkår. Når Anthon Mundberg udtrykker denne holdning, så skal dette og

betragtes i perspektivet af, hvordan der internt i bevægelsen netop viste sig en opdeling som på kongressen i 1877, hvor de politisk-teoretiske diskussioner ikke engagerede arbejderne og tværtimod fik dem til at distancere sig fra bevægelsen. Dermed mente Anthon Mundberg, at den direkte sammenblanding mellem partiorganisation og fagbevægelse hæmmede udbredelsen af den faglige organisering. Omvendt mente han også, at sammenblandingen havde en hæmmende virkning på socialismen, der "(...) kan komme nogen vegne, når den i sin agitation og i sin fremtræden i det hele taget skal rette sig efter de fagarbejdere, der på forskellige måder er kommen ind i de såkaldte socialistiske fagforeninger, uden at forstå sig det allermindste på socialismen" (Ibid). Mundberg ser det som en svaghed for socialismen i Danmark at denne er blevet opbygget på baggrund af en ren og skær arbejderkamp:

"Vi har erfaringer i den retning, som er yderst karakteristiske. F. eks: et fag gør strejke, og strejken støttes af de socialistiske fagforeninger. Vindes strejken, slutter fagets medlemmer sig sammen i en fagforening, som demæst indordner sig under det socialistiske arbejderparti, og så er med et slag alle disse medlemmer socialister! Tabes strejken derimod, bliver der ingen fagforening dannet og så tæller faget måske ikke en eneste socialist! Hvilken fremtid et socialistisk parti, der dannes ad den vej, kan have, kan enhver sige sig selv" (Ibid).

For Mundberg betyder sammenblandingen af den faglige organisering og de deraf følgende arbejderkampe og socialismen, at der alt for ofte sættes lighedstegn mellem kampen for bedre arbejdsvilkår og socialismen, hvilket skygger for udbredelsen af alt det som socialismen er mere end disse arbejderkampe (Ibid). Ifølge Mundberg betød den måde hvorpå socialismen var blevet ført frem i Danmark på med arbejderkampene som udgangspunktet, at den socialistiske bevægelse "(...) for en stor del kom til at bestå af elementer, der er alt andet end socialistiske, og som endog slet ikke forstår socialismens grundprincipper" (Ibid). I det afsluttende afsnit af sin lange artikel om socialismen i Danmark skriver Anthon Mundberg:

"Skal der social-demokratiske parti kunne vedblive at bestå, og skal fagforeningerne kunne komme til at trives og til at udrette noget nyttigt, må den nuværende partiorganisation omordnes. Fagforeningerne må blive et og det social-demokratiske parti et andet. At derefter fagforeningerne vil kunne trives, er vistnok aldeles utvivlsomt, men om et af fagforeningerne uafhængigt social-demokratisk parti kan bestå, vil være betinget af, om partiets medlemmer for det overvejende flertals vedkommende kommer til at bestå af mænd, der forstår socialismen og tillige forstår, at den er sammensat af økonomiske og filosofiske grundsætninger, som det kun

ved dygtighed og hensynsfuldhed i den mundtlige og skriftlige agitation kan lykkes lidt efter lidt at bringe til anerkendelse i samfundet, af mænd, som forstår, at den socialistiske statsform ikke kommer frem pludselig og på én gang, som en helstøbt skikkelse, men at den må skabes gennem en række i socialistisk retning gående reformer” (Ibid).

Opfordringen om at foretage en formel adskillelse mellem partiorganisation og fagbevægelse blev fulgt på kongressen i 1878, hvor Socialdemokratisk Forbund blev stiftet som en separat organisation fra de eksisterende fagforeninger. Dog var adskillelsen ikke større end at vedtægterne sikrede gensidig repræsentation i hinandens ledende organer, og at der dermed stadig var et tæt samarbejde mellem parti og fagbevægelse (Bertolt: 1954, s. 104). Adskillelsen betød heller ikke, at man ønskede at opgive enheden mellem politisk og faglig kamp, men snarere som P. Knudsen, der i 1882 kom til at stå i spidsen for Socialdemokratisk Forbund, udtrykte det, at partiet skulle samle de bevidste socialister og på den måde kunne tilføje den faglige kamp et politisk perspektiv og søge at udbrede agitationen til samfundets øvrige befolkningsgrupper (Christensen, Kolstrup og Hansen: 2007, s. 51).

Reformisme som idégrundlag for den tidlige danske arbejderbevægelse

Analysen i dette kapitel peger på, at de interne stridigheder og diskussioner som fandt sted i den danske arbejderbevægelse i den sidste del af Louis Pios tid som leder og i særdeleshed i den efterfølgende periode primært omhandlede socialismens strategi i praksis. På det idémæssige plan synes der at være enighed om, at vejen til at realisere den socialistiske stat er gennem det politiske system og ad lovgivningens vej. Det står klart, at den danske arbejderbevægelses syn på socialismens strategi og legitimitet er i udpræget overensstemmelse med Lassalle teorier og at der med stor sandsynlighed har været kendskab til disse hos de danske teoretikere.

De forskelle som der eksisterede mellem f. eks Louis Pio og Anthon Mundberg er i et større idépolitisk billede relativt beskedne og primært omhandlende spørgsmålet om, hvordan arbejderbevægelsen skal agere i tilfælde hvor denne modarbejdes af magthaverne. I sådanne tilfælde var Louis Pio indstillet på, at arbejderbevægelsen kunne benytte sig af en mere voldsom fremtoning end det ifølge Mundberg var hensigtsmæssigt at gøre, da dette satte socialismen i et endnu mere fjendtligt forhold til de øvrige samfundsgrupper. Udgangspunktet for den tidlige arbejderbevægelses strategi er holdningen om, at socialismens og arbejderbevægelsens sag kan og bør fremmes gennem en øget indflydelse på statens styring. Der er dermed ikke tale om en idé i overensstemmelse med marxismens begreb om den kommunistiske revolution, hvor staten betragtes som én klasses organ der kun har det

formål at undertrykke de øvrige samfundsgrupper, hvorfor det ultimative mål er nedlæggelsen af staten. I stedet er den danske arbejderbevægelse fra starten af kendetegnet ved en reformistisk grundholdning, hvor målet er gradvist, gennem agitation og udvidelse af valgretten, at overtage styringen af staten. Kendetegnede for bevægelsen i denne periode er også, at “den socialistiske stat” omtales som det endemål der søges realiseret. Dette indikerer også en forskel fra marxismen, hvilket vil undersøges nærmere i næste kapitel.

Kapitel 4: Statsopfattelsen og bevægelsens idépolitiske mål

Som allerede omtalt i det foregående kapitel omtales socialismens endemål ofte som etablering af “den socialistiske stat”. I denne betragtning af den socialistiske stat som socialismens endemål ses der en ideologisk forskel fra marxismen, hvilket er relateret til en begrebsmæssige forskydning af, hvordan staten opfattes i den socialistiske samfundsanalyse. Her ses der igen et sammenfald med Lassalles teorier, der adskiller sig fra marxismen i synet på statens natur, da staten hos Lassalle betragtes som den nødvendige ramme for arbejderklassens frigørelse, hvilket står i skærende kontrast til marxismens betragtning af staten som værende den herskende klasses institution til at opretholde de eksisterende klassestrukturer (Berlau: 1949, s. 21). På denne måde ses der en sådan begrebsmæssig forskydning som ifølge Freeden er omdrejningspunktet for, hvordan en politisk ideologi udvikler sig. Den begrebsmæssige forskydning, der foregår ift. stats-begrebet indenfor den socialistiske teoridannelse i denne periode, er formentlig omdrejningspunktet for udviklingen af socialdemokratismen som en selvstændigpolitisk ideologi adskilt fra socialismen/marxismen.

Anthon Mundberg og Emil Wiinblad om den socialistiske stat

I den danske arbejderbevægelse var Anthon Mundberg i særdeleshed optaget af idéen om den socialistiske stat som midlet til arbejderklassens frigørelse og som socialismens mål. Dette udtrykkes særdeles eksplicit af Anthon Mundberg i *Den socialistiske stat i virksomhed* fra 1888, hvor Mundberg afsluttende skriver: “Gennem en ihærdig, energisk og forstandig kamp fra Socialdemokratiets side skal frikonkurrencen trænges ud af sit leje for at give plads for den civilisatorisk-økonomiske tilstand: DEN SOCIALISTISKE STAT” (Mundberg: 1888, s. 41). I dette korte værk, som var det første i en række på 21 udgivelser af forskellige forfattere under titlen *Socialistisk Skrifter*, der blev udgivet i perioden 1888-1915, behandler Anthon Mundberg det specifikke spørgsmål om, hvordan samfundet producerer på mest hensigtsmæssig vis.

Mundberg indleder med en beretning om, hvordan arbejderne og småmestrene i det 17. århundrede og senere med vold havde kæmpet mod den forøgning af produktion, som maskinernes indtog havde betydet. I den tid hvor Mundberg skriver var det derimod de storbesiddende, der forlanger at produktionen indskrænkes, hvilket er deres eneste svar, når frikonkurrencen fører til kriser (op.cit, s. 1-2). Arbejderne er derimod kommet videre i deres tænkning end denne modstand mod produktionsforøgelse: “ Det tidligere snæversyn hos arbejderne har vejet pladsen for en bedre forståelse. Arbejderne har lært at indse, at den kamp, der skal føres, ikke skal være en kamp for at forhindre en forøget produktion, men derimod en kamp for at få den stedse forøgede produktionsevne givet sin rette anvendelse” (op.cit, s. 1). For Mundberg er den socialistiske stat den måde hvorpå, den forøgede produktionsevne kan bringes i dens rette anvendelse ved at skabe en “planmæssig økonomisk orden”, der skal udligne den ustabilitet og planløse uorden, som frikonkurrencen er ensbetydende med, hvilket beskrives på følgende måde:

“En stor del af arbejdskraften misbruger den gennem overanstrengelse, samtidig som den spilder en anden stor del ved ikke at kunne give den beskæftigelse. Den første del lever sit liv i en opslidende og ødelæggende trædemølle, hvor der trælles for en ussel betaling, medens den anden del lever i yderligere savn og trang som følge af mangel på erhverv. Spildet af arbejdskraften repræsenteres imidlertid langt fra alene af den ubeskæftigede arbejdskraft, men tillige og i endnu højere grad af den arbejdskraft, der anvendes til udbytte” (op.cit, s. 4-5).

Den socialistiske stats opgave er dermed at skabe en planmæssige økonomisk orden, der udligner den uorden som ovenstående citat udtrykker. Dette skal ifølge Mundberg ske gennem, hvad der også betegnes som etableringen af en planøkonomi, hvor staten overtager planlægningen af produktionen, besiddelsen af produktionsmidlerne og fordelingen af arbejdskraften fra de frie markeds kræfter og dermed ifølge Mundberg sikrer en mere rationel indretning af samfundet og mere retfærdig fordeling af den værdi, som produceres og sikre, at der ikke eksisterer arbejdsløshed, da staten fordeler arbejdet mellem alle arbejdsdygtige (op.cit, s. 33). Den værdi som arbejderne skaber skal så efter velkendte principper udbetales som løn, som arbejderne selv kan disponere over og niveauet af denne løn skal fastsættes ud fra, hvor store indtægter staten har behov for til formål, der ikke giver indtægter:

“Den socialistiske stat udbetaler ganske simpelt, lige som staten nu, lønningerne eller gagerne, hvad man vil kalde det, og overlader i akkurat lige så høj grad, som det er overladt statens bestillingsmænd og alle andre nu,

enhver især at anvende sine indtægter efter forgodtbefindende. Statens udsalg vil, som udsalgene, være forsynede med de ting, der er efterspørgsel for (...) Også statsindtægterne vil fremkomme på naturlig måde. Skal staten til formål, der ikke giver indtægter, f.eks. sundhedspleje, pensionsvæsen, skolevæsen, retsvæsen o.s.v., bruge årlig 100 millioner kroner, vil lønningerne blive ansatte således, at statsproduktionen og omsætningen giver det nævnte beløb i overskud” (op.cit, s. 35)

På denne måde tegner Mundberg er billede af en socialistisk stat, hvor hverdagen og vilkårene for almindelige borgere i høj grad vil være identiske med den gældende samfundsorden - bortset fra, at den socialistiske stat ifølge Mundberg naturligvis er bedre indrettet til at sikre stabilitet og tryghed. I løbet af den relativt korte udgivelse om den socialistiske stats virksomhed forsøger Mundberg at imødekomme en række kritikker, som modstandere af den socialistiske stat retter mod etableringen af denne frem for den eksisterende markedsøkonomi. Kendetegnende for Mundbergs svar på disse kritikker er, at de alle beskriver hvordan tingene i den socialistiske stat vil være i udpræget overensstemmelse med det gældende.

Den private ejendomsret i den socialistiske stat

Den første kritik som Mundberg tilstræber at modbevise er en kritik rettet mod den socialistiske stats indskrænkning af den private ejendomsret, hvor Mundberg fremhæver, at der ganske vidst vil finde en indskrænkning sted, men at denne udelukkende vil omfatte samfundet produktive værdier:

“De almindelige såkaldte uproduktive værdier er ikke nødvendige for staten for at den kan opfylde sin mission. Jordarealet, maskiner, transportmidler samt bygninger o.s.v. må den socialistiske stat nødvendigvis eje og have under sin administration, men alt, hvad der hører ind under indbo og lignende, har den ingen nødvendig brug for som ejendom (...) Alle indbo vedkommende ting kan ejes og gives privat i arv uden at dette på nogen måde kan gribe forstyrende ind i den socialistiske stats principielle virksomhed, den virksomhed nemlig, at sikre samtlige statstilhørende arbejde og arbejdsudbytte” (op.cit, s. 11)

I hvor høj grad den socialistiske stat vil lade den private ejendomsret bestå afhænger af den offentlige mening og de deraf følgende principper, der er bestemmende for statens styring. Men der er intet principielt i vejen for, at den socialistiske stat kan bedrive dens virksomhed uden en afskaffelse af den private ejendomsret (Mundberg: 1888, s. 12). Endvidere er Mundberg af den overbevisning, at den fastholdelse af den private ejendomsret, som gør sig gældende i høj grad vil svækkes “ (...) under det forandrede livssyn, som den socialistiske ordning efterhånden vil skabe” (Mundberg: 1888, s. 12).

Dette vil ske, da der når der først er givet sikkerhed for, (...)” at enhver altid kan have den fornødne brugsret, direkte eller indirekte, til de genstande, som det nu så stærkt tilstræbes at eje, vil den forhåndsværende trang til ejendomsretten blive afløst i sin store almindelighed af tilfredsheden med at være sikret brugsretten” (Mundberg: 1888, s. 12). Dette hænger ifølge Mundberg sammen med, at den eksisterende stræben efter besiddelse af ejendomsretten over de produktive værdier “ (...) ikke repræsenterer noget som helst andet end en higen efter at sikre eksistensen” (op.cit, s. 12).

I forlængelse af spørgsmålet vedrørende statussen af den private ejendomsret i den socialistiske stat rejses der spørgsmål vedrørende penge og arv og om hvorvidt, penge kan gives i gave eller i arv. Til dette er Mundbergs svar: “Principielt kan der ikke være noget til hindrer i så henseende. I den socialistiske stat er samtlige statstilhørende, eller i hvert fald det aldeles overvejende flertal af dem, arbejdere, der får deres andel i arbejdsudbyttet udbetalt af staten i form af penge, og der kan ikke være andre penge i privat besiddelse end de beløb, der repræsenterer de nævnte andele” (op.cit, s. 13). Ifølge Mundberg kan den socialistiske stat principielt ikke have noget imod, at nogen vælger at opspare nogle af deres penge enten til senere brug eller til at lade gå i arv “ (...) thi nogen kapitaldannelse af kapitalismens nuværende betydning kan ikke opstå deraf. I den socialistiske stat kan ingen privat kapital, selv om den var nok så stor, komme i besiddelse af så meget som en eneste øre produktive værdier, eftersom staten ejer alle disse og selvfølgelig ikke sælger dem” (op.cit, s. 13-14). Mundbergs pointe er dermed igen, ligesom det var tilfældet i forhold til den private ejendomsret, at det Mundberg selv betegner som privatkapitalismen ikke er nogen, som den socialistiske stat kan have noget principielt imod, da denne aldrig kan gribe forstyrrende ind i den socialistiske stats virksomhed (op.cit, s. 14).

Åndsfriheden i den socialistiske stat

Endnu en kritik, som Mundberg forsøger at foregribe er en kritik om, at videnskab, kunst og journalistik vil blive tvunget ind under den socialistiske stat, såfremt denne realiseres, og at der vil “(...) komme til at hvile en tvang over disse virksomheder, der vil lamme den opgave, de har at løse” (op.cit, s. 14). Her indrømmer Mundberg, at den socialistiske stat ganske vist vil tage direkte fat på samtlige af disse områder, men ikke underlægge disse en kontrol der betyder, at disse udelukkende vil udtrykke flertallets holdninger og idéer og dermed undertrykke et mindretals afvigende eller alternative idéer: “Men dette vil den socialistiske stat heller ikke gøre, fordi det ville være urigtigt og ikke principielt nødvendigt” (op.cit, s. 15). En sådan indgriben i disse virksomheders virke og frihed til at udøve dette

er ifølge Mundberg ikke nødvendig, da disse områder ikke hører ind under de produktive virksomheder og dermed ikke er nødvendige for statens økonomiske virksomhed: "Staten vil derfor på disse områder kunne tåle den private konkurrence ved siden af sig uden derved at bliver forstyrret i sin principielle virksomhed eller i sine principielle opgavers løsning (Ibid). Mundberg afviser endvidere en kritik om, at den socialistiske stat skulle svække den personlige energi, når det kommer til dygtiggørelse i den daglige gernings udøvelse eller i det videnskabelige fremskridts tjeneste, da udfoldelsen af dygtighed ubetinget kommer det hele samfund til gode, hvilket det er ubegrundet at antage, at flertallet af den socialistiske stats borgere ikke vil have forståelse for (op.cit, s. 16-17).

En anden der diskuterer netop spørgsmålet om åndsfriheden i den socialistiske stat er Emil Wiinblad (1854-1935), der fra 1881 til 1911 som redaktør stod i spidsen for Social-Demokraten. Det er også i Social-Demokratens spalter, at Wiinblad diskuterede spørgsmålet om åndsfriheden i den socialistiske stat med to repræsentanter fra Studentersamfundet i København. Denne udveksling er senere blevet samlet som en udgivelse i serien *Socialistiske skrifter* netop under titlen *Aandsfriheden i den socialistiske stat*, der udkom 1899. Det er Wiinblad der tager initiativ til at bringe diskussionen om åndsfriheden og den individuelle frihed under den socialistiske statsform op i Social-Demokratens spalter, da dette er et emne, der sjældent er blevet berørt i den socialistiske litteratur. Wiinblad tager afsæt i en diskussion, der havde fundet sted i Studentersamfundet kort forinden og hvor nogle socialdemokrater havde været tilstede og Wiinblad indleder med en redegørelse af den diskussion, der havde fundet sted. Udgangspunktet havde været en debat om den socialistiske livsopfattelse, hvilket havde ført til diskussionen om åndsfrihed og individuel frihed, i hvilken forbindelse repræsentanter fra Studentersamfundet havde fremført argumenter for, at hvis der under en socialistisk ordning ikke ville eksistere fuldkommen ytringsfrihed, da ville enhver udvikling standse. Dette argument er Wiinblad enig i og mener derfor, at den socialistiske stat til hver en tid må respektere mindretallets ret:

"De for deres Vedkommende troede ikke, at der blev Ytringsfrihed. Staten overtog jo al Ting, sagde de, og udenfor Staten var der intet. I det nuværende Samfund kunde man dog opponere og leve alligevel, men ikke saaledes i den socialistiske Stat, fordi man ikke kunde komme *udenfor* denne Stat, der ejer alt. Man var saaledes prigivet det raadende Flertal. Men et samfund, der ikke anerkender Mindretallets Ret vil stagnere. Der er nemlig altid to Mindretal: Først den Flok, der, som Henrik Ibsen siger, ligger bagude, og saa den, som gaar foran, og som arbejder for at skaffe de nye Ideer Flertal"

(Wiinblad: 1909, s. 1)

Debattørerne i Studentersamfundet stillede sig tvivlende overfor, at man fra den socialistiske stats side ville aflønne redaktører, der talte i opposition til denne. Og når dette spørgsmål nødvendigvis måtte besvares med et nej, da kunne debatørerne i Studentersamfund ikke se nogen anden mulighed for opretholdelsen af ytringsfriheden end at disse redaktører måtte have ret til at skaffe sig private midler og oprette private trykkerier og dermed privat produktion udenom den socialistiske stat, hvorfor den socialistiske stat måtte bryde sammen.

Således redegør Wiinblad indledende for diskussionen i Studentersamfundet (op.cit, s. 2-3). Wiinblad indleder sit svar i Social-Demokraten med, at så vidt som præmisserne for debatørernes argumentation var korrekte, da havde de fuldstændig ret i deres konklusion. Når Wiinblad konkluderer, at præmisserne er forkerte, sker dette med henvisning til de to hovedpunkter, som han anser som værende det grundlag den socialistiske stat hviler på: "Statens Overtagelse af alle Produktionsmidler og Retten til Arbejde" (op.cit, s. 4). Det første af disse punkter udelukker ganske rigtig muligheden for oprettelsen af et privat trykkeri, men dette er ifølge Wiinblad ikke ensbetydende med, at oppositionen er länkebunden og dermed at åndsfriheden er hæmmet, da oppositionen "(...) lader sine Anskuelser trykke i Statens Trykkerier" (op.cit, s. 5). Ifølge Wiinblad vil et flertal, der modsætter sig oppositionens ret til at få deres anskuelser trykt i statens trykkerier meget hurtigt blive til et mindretal (op.cit, s. 5-6): "Alene af den Aarsag maa enhver tale om Flertalstyranni af den Art betegnes som vild Fantasi. Man har jo allerede nu Statstrykkerier, i hvilke Eks. Kamrenes Forhandlinger trykkes. Tør noget Flertal misbruge denne Omstændighed? Nej, naturligvis ikke! En Minister, som gav Statens Sættere Ordre til at udskyde Oppositionens Angreb, om det saa var paa ham selv personlig, vilde derved gøre sig umulig" (op.cit, s. 6). Efter denne konstatering forsætter Wiinblad sin skildring af diskussionen i Studentersamfundet, hvor der i forlængelse af svaret om, at oppositionen blot skulle benytte de statslige trykkerier blev stillet spørgsmålet om, hvordan redaktøren så skulle skaffe penge til sine tryksager såvel som til selve opretholdelsen af dennes stilling. Til dette spørgsmål refererer Wiinblad til den socialistiske stats andet hovedpunkt om retten til arbejde, hvor det understreges, at der netop er tale om, at man har ret og ikke pligt til at arbejde for staten og at der dermed ikke eksisterer arbejdstvang i den socialistiske stat:

"Kan et Menneske leve uden at arbejde for Staten, hvem skulde da finde paa at tvinge ham dertil, og hvem havde Interesse af, at der blev udøvet en saadan Tvang? Ingen! En Redaktør og i det hele taget enhver Literat vil under Fremtidens Forhold indrette sig ganske som de gør nu. Kan de leve af deres Penne, vil man lade

dem leve deraf, lige som de har lyst til. Statens Trykkeri trykker Redaktørens Blad, Statens veludviklede Postvæsen distribuerer det, Abonnenterne holder det, og ved Hjælp af Abonnementsindtægterne betaler Redaktøren for sit Blads Trykning ganske paa samme Maade som den Dag i Dag” (op.cit, s. 7).

Der tegner sig et tydeligt billede af, at der i både Mundbergs og Wiinblads beskrivelser af den socialistiske stats indretning gives et meget stort frirum til foretagender, der måtte finde sted udenfor den socialistiske stats virksomhed. Wiinblad udtrykker eksplicit, at udgivelsen af ikke-statslige blade og bøger var privatproduktion og gav anledning til konkurrence og at den socialistiske stat ikke vil gribe ind i privatproduktionen “(...) paa anden Maade end ved at forhindre Udbytningen af *Andres* Arbejde, og den afskaffer kun den *økonomiske* Konkurrence, hvorimod den lader den *aandelige* Konkurrence fri” (Ibid). Ifølge Wiinblad vil den socialistiske stat derimod skabe bedre betingelser for åndsfriheden end det på daværende tidspunkt var tilfældet, da publicister under den socialistiske stat ikke skulle bekymre sig om risikoen for at komme til at savne det daglige brød, da man netop altid har ret til at arbejde for staten såfremt man ikke forsørger sig på anden vis (op.cit, s. 8).

Den socialistiske stats forhold til andre lande

Mundberg berører også emnet om den socialistiske stats forhold til andre lande, som potentielt ikke måtte være overgået til den socialistiske samfundsform, men derimod stadig eksistere som frikonkurrencesamfund og afviser, at en socialistisk udvikling i det ene land skulle være afhængig af en tilsvarende udvikling i andre lande: “Lad os forudsætte, at den danske stat udvikler sig socialistisk, medens endnu alle andre lande fastholder frikonkurrencen, og at Danmarks udenlandske handel altså bliver en omsætning mellem den danske stat og udenlandske frikonkurrencere. Der er ikke det mindste til hinder for, at denne omsætning kunne gå sin gang” (Mundberg: 1888, s. 36). Dette skulle ifølge Mundberg ske gennem, at den socialistiske stat skulle ansætte agenter, der skulle varetage denne handel mellem den socialistiske stat og aktører i andre lande (Ibid).

Etableringen af den socialistiske stats og dennes forhold til det gældende

Mundberg strukturerer i høj grad sin beskrivelse af den socialistiske stat i *Den socialistiske stat i virksomhed* omkring de kritikker, som han identificerer der rettes mod etableringen af den socialistiske stat. Dette er formentlig først og fremmest udtryk for den modstand, som de socialistiske idéer

mødte i tiden, hvilket som det er beskrevet i foregående kapitel for Mundberg betød, at den socialistiske bevægelses vigtigste opgave var at styrke agitationen og dermed forståelsen for de socialistiske idéer. Kendetegnedes for Mundbergs beskrivelser af den socialistiske stat er, at der gøres meget ud af at fremhæve, at denne ikke er en så stor modsætning til det eksisterende, som der ellers gives udtryk for. Dette hænger godt sammen med Mundbergs holdninger til arbejderbevægelsens fremtræden under Louis Pios ledelse, hvor Mundberg som beskrevet tidligere i dette speciale netop advarede mod, at socialismen ville skade sin egen sag, hvis den fremstillede sig selv som en for voldsom modsætning til det eksisterende og dermed skabte en fjendtlig relation til samfundets øvrige befolkningsgrupper. I *Den socialistiske stat i virksomhed* kommer Mundberg også ind på, hvordan den socialistiske stat bør realiseres og hvilke forudsætninger der er nødvendige, for at realiseringen af den socialistiske stat er mulig. Mundberg identificerer to måder hvorpå den socialistiske stat kan realiseres:

“Den ene måde er, at der en smuk dag viser sig et socialistisk flertal, der proklamerer: Nu indføres den socialistiske samfundsorden. Den anden måde er, at frikonkurrencestaten efterhånden stykke for stykke glider over i den socialistiske stat i forhold til, som de socialistiske ideer udvikler sig og i forhold til, som frikonkurrencen gør sig umulig”
(op.cit, s. 22).

Såfremt etableringen af den socialistiske stat skete på den første måde, da ville staten ikke have nogen problemer med at skaffe de massive økonomiske midler, som der ville skulle til for at købe eller ekspropriere alle de produktive værdier: “Det ville da hedde: al privat ejendomsret til produktive værdier ophæves og som erstatning sikres enhver statstilhørende arbejde og arbejdsudbytte” (Ibid). Mundberg anser det dog som højest urealistisk, at den socialistiske stat vil kunne etableres på denne måde med ét slag, da etableringen af den socialistiske stat må bero på, at de socialistiske idéer gradvist vinder udbredelse og at den socialistiske stat i forlængelse deraf vil gøre sig gældende i praksis (Ibid). Dermed afslutter Mundberg sit korte værk om den socialistiske stats indretning på følgende vis: “Vejen er kendt, den er tildels påbegyndt og det gælder om at holde en stadig uafbrudt march til enden er nået. At fremme marchens hurtighed er den socialistiske agitations opgave” (op.cit, s. 23).

Dermed er der i dette værk overensstemmelse med den strategi som Mundberg argumenterede for i *Socialismen i Danmark*, som der er beskrevet i foregående kapitel, men i *Den socialistiske stat i virksomhed* forholder Mundberg sig endvidere også til en række mere konkrete problematikker, der fremføres i diskussionerne om den socialistiske stats realisering. Et af de spørgsmål som Mundberg i

den forbindelse tager fat i er spørgsmålet om, hvilke krav realiseringen af den socialistiske stat vil stille til menneskenes karakter:

“Der bliver påstået, at den socialistiske stat er uigennemførlig, så længe menneskene ikke er bedre og mindre egoistiske end de er for tiden, men denne påstand beror på et fejlsyn på den moderne socialismes karakter. Den moderne socialistiske stat stiller ingen særlige krav til humaniteten og menneskekærligheden. Den vil i sine resultater fremme humaniteten, fordi den vil medføre, at den under frikonkurrencen nødvendige kamp af alle mod alle til dels hæves og til dels mildnes”
(op.cit, s. 6).

Ifølge Mundberg vil etablering af den socialistiske stat altså i sig selv fordre en ny relation mellem menneskene, da den socialistiske stat vil neutralisere det konkurrenceforhold, som frikonkurrence-samfundet skaber. Dermed etableres der i Mundbergs teoretiske univers en direkte kausalitet mellem statens indretning og menneskenes interne relationer til hinanden, hvilket bliver Mundbergs udgangspunkt for at hævde, at etableringen af den socialistiske stat ikke stiller nogen særlige krav til menneskenes følelsesmæssige karakter:

“Den moderne socialistiske stat skal bygges op på samfundets økonomiske forståelse og organisatoriske og administrative dygtighed, men ikke på følelser. Den aldeles overvældende del af statsborgere har en utvivlsom fordel af, at frikonkurrencen afløses af socialismen, og når det er tilfældet, kan det jo ikke siges, at egoismen eller selvkærligheden kan være en hindring for socialismens gennemførelse i praksis”
(Ibid)

Etableringen af den socialistiske stat kræver derimod, at samfundet har forståelse for det økonomisk rationelle ved denne etablering og besidder de nødvendige kompetencer til at etablere og opretholde den socialistiske stats virksomhed, hvilket Mundberg mener er tilfældet: “Samfundet råder over dygtighed nok til at fremskaffe den statistik og anstille og gennemføre de beregninger, der må tjene som det nødvendige grundlag for den socialistiske stats etablering” (op.cit, s. 7). Samfundet er med andre ord ifølge Mundberg klart til, at den socialistiske stat kan realiseres såfremt samfundets borgere kan overbevises om, at den socialistiske stat er den mest retfærdige og rationelle indretning af samfundet.

Når der analyseres skrifter af Mundberg, Wiinblad og Knudsen står det klart, at realiseringen af den socialistiske stat er at betragte som den socialistiske arbejderbevægelses endemål. Dermed adskiller disse sig fra den gængse marxisme og Marx' egen beskrivelse af afskaffelsen af staten som socialismens endemål. Statsopfattelsen er et centralt omdrejningspunkt for teoridannelsen i den

danske arbejderbevægelse på dette tidspunkt, ligesom den er et centralt omdrejningspunkt for de idépolitiske debatter der findes sted internationalt og hvor der synes at være udpræget opbakning til Lassalles syn på socialismens mål og strategi blandt den danske arbejderbevægelses teoretikere på dette tidspunkt.

Kapitel 5: Gustav Bang - det tidlige socialdemokratis partiteoretiker

Gustav Bang (1871-1915) tildeles ofte rollen som en af det danske socialdemokratis mest centrale teoretikere igennem historien, hvorfor han i modsætning til f. eks Anthon Mundberg er relativt hyppigt beskrevet i litteraturen vedrørende den danske arbejderbevægelses historie. Dermed vil dette speciales analyse af Gustav Bangs tænkning ikke være en tilstræbelse på fuldt ud af afdække hans teoretiske virke, men først og fremmest fokusere på, hvordan Bangs teorier adskiller sig fra Mundberg og de andre teoretikere i den danske arbejderbevægelse, før Bang påbegyndte sit eget teoretiske virke. Dette vil ske ved at fokusere undersøgelsen af Gustav Bang teorier på de spørgsmål vedrørende socialismens strategi og indretningen og realiseringen af den socialistiske stat, som der blev behandlet hos Mundberg, Wiinblad og Knudsen i foregående kapitel.

Gustav Bang er formentlig det tætteste det danske socialdemokrati kommer på en teoretiker i dette udtryks gængse forstand som en person, der leverer et systematisk studie af ideologiens mål og udvikling. De teoretikere der gik før ham, som Mundberg, Knudsen og Wiinblad, havde ikke samme akademiske stringens i deres teoretiske arbejde som Bang, der som historiker med titlen dr.phil også var den eneste af disse, som besad en akademisk baggrund. Denne akademiske baggrund skinner også tydeligt igennem i Gustav Bangs tænkning, hvor hans udgangspunkt er en tese om samspillet mellem det teoretiske virke og socialismens virke i praksis. Socialismen har en dobbelt rolle i kampen mellem borgerskabet og proletariatet; på den ene side skal socialismen analysere kapitalismens udvikling, hvilket for Gustav Bang er med udgangspunkt i den historiske materialisme, men socialismens praktiske virke skal organisere og agitere (Rüdiger: 1987, s. 192). På mange måder er det ikke underligt, at Gustav Bang regnes som den første egentlige teoretiker i den danske arbejderbevægelse.

Først og fremmest er hans teoretiske arbejde langt mere omfattende og systematisk end det, der tidligere var blevet præsenteret hos Louis Pio, Anthon Mundberg, P. Knudsen, Emil Wiinblad og andre, der i den tidligste periode af den danske arbejderbevægelses historie beskæftigede sig med

teoretiske og idépolitiske spørgsmål. Noget andet, der adskiller Gustav Bang fra disse tidligste teoretikere, er, at han i langt højere grad baserer sit teoretiske univers på et kendskab og en forholden sig til teoretiske positioner i en international intellektuel kontekst. Ganske vidst eksisterede der som beskrevet i tidligere kapitel en udpræget overensstemmelse med Lassalles synspunkter i hos f. eks Louis Pio og Anthon Mundberg, men det var aldrig noget, der direkte blev diskuteret i deres skrifter. Gustav Bangs betydning for Socialdemokratiet var i høj grad centreret omkring hans agitatoriske virke overfor partiets medlemmer, hvor han søgte at popularisere marxismeopfattelsen fra 2. Internationale (op.cit s. 17).

Den historiske materialisme og videnskabelige socialisme hos Gustav Bang

Udgangspunktet for Gustav Bang teorier er læren om den historiske materialisme, som behandles i *Den materialistiske historieopfattelse* fra 1915, hvori Gustav Bang indledende postulerer, at “Den saakaldte materialistiske Historieopfattelse, der skyldes Karl Marx og Friedrich Engels, danner Hovedhjørnестenen i den moderne Socialismes Teori” (Bang: 1948, s. 3). Udgangspunktet for den socialistiske teori er for Gustav Bang dermed idéen om, at kapitalismens indre modsætningsforhold og deraf følgende voksende proletariat og klassekamp nødvendigvis vil resultere i, at kapitalismen vil kollapse og afløses af socialismen (Ibid). For Gustav Bang er socialismen tæt forbundet med videnskab og den historiske materialisme “ (...) er den eneste Teori, som giver en fyldestgørende Forklaring paa de Love, der behersker det menneskelige Samfunds Udvikling “ (op.cit, s. 9). Dermed er opgaven for den videnskabelige erkendelse af den historiske udvikling ifølge Gustav Bang, at udforske de kræfter som driver udviklingen og derigennem fastslå de love, der er bestemmende for disse kræfters udfoldelse (Ibid).

I sine skrifter om den historiske materialisme bevæger Gustav Bang sig i et krydsfelt mellem sin akademiske baggrund som historiker og politiske overbevisning som socialdemokrat, da han forsøger at ophæve idéen om den historiske materialisme til at være den mest værdifulde og indsigtfulde måde at bedrive historievidenskab på. Ifølge Gustav Bang har den historiske materialisme en langt større rækkevidde end nogen andre historiske eller filosofiske teorier: “For den borgerlige, den ikke-socialistiske Historieforskning eksisterer disse Spørgsmål ikke. Den stiller sig ikke som Opgave at forstaa, men at skildre” (op.cit, s. 10). Den historiske materialisme er for historie- og samfundsvidenskaben hvad Darwins evolutionsteori var for naturvidenskab, der gav indsigt i naturlivets udvikling, hvilket den historiske materialisme ifølge Gustav Bang gør for den menneskelige samfundslivs udvikling (op.cit, s. 11). Der er dog ikke tale om, at samfundets udvikling sker helt uden indflydelse fra

menneskers bevidste handlinger, men dog er menneskers individuelle frihed begrænset af den sociale nødvendighed, der indsnævrer spillerummet for den individuelle frihed, hvilket Gustav Bang eksemplificerer på følgende vis:

“Vi kender det fra de mest dagligdags Ting. Naar en Arbejderfamilie flytter fra Blaagaardsgade til Viborggade, kan denne Beslutning bero paa en absolut fri, individuel Beslutning; man foretrækker af en eller anden Grund det ene Sted for det andet, og man handler i Overensstemmelse hermed; men naar Familien ikke bosætter sig i Kristianiagade eller Bredgade, og naar den vælger en beskeden Lejlighed, tarvelig udstyret og kun med et Par Værelser, i Stedet for en stor og elegant, saa er det den økonomiske Tvang, som bestemmer den dertil” (op.cit, s. 12).

Gustav Bang fremhæver efter eget udsagn i dette citat et meget simplificeret og håndgribeligt eksempel på, hvordan samfundsforholdene påvirker den individuelle frihed. Det er dog også de givne samfundsforhold, der på den ene side er begrænsende for mennesket individuelle udfoldelse, der også er bestemmende for, at en kollektiv bevægelse, der er præget af fælles idéer, kan opstå. Dette er også tilfældet med den socialistiske arbejderbevægelse, hvis idégrundlag er en direkte reaktion på samfundsforholdene, og hvor udbredelsen af dette idégrundlag er drevet af den fællesnævner som samfundsforholdene er for den individuelle eksistens (op.cit, s. 12-14).

Der er ingen tvivl om, at Gustav Bang anser de materielle forhold som den væsentligste og primære drivkraft i historiens udvikling. Samtidig betragtes naturen og mennesket som værende relativt uforanderlige forhold i historiens udvikling i den forstand, at mennesket ganske vidst tilskrives en betydningsfuld agens, men det handlingsrum, som denne agens kan udledes indenfor, er bestemt af de materielle forhold, som dermed er den væsentligste drivkraft i historiens udvikling. I sit syn på teorien om den historiske materialisme indskrives Gustav Bang sig i den videnskabelige socialismes rækker, hvor socialismens teorier ikke blot tjener den politiske sag, men derimod søges ophøjet til at være almene videnskabelige forståelser, hvilket er udgangspunktet den historiske materialismes forestillinger om, at kapitalismen med sikkerhed vil bryde sammen som konsekvens af den iboende modsætningsforhold og dermed skabe overgangen til socialismen.

Gustav Bang var en af de få i det danske socialdemokrati som aktivt forholdte sig til revisionismestriden i Tyskland, der var foranlediget af Bernsteins revisionistiske tankegods. Bang anfægtede ikke, at en diskussion af marxismen er nødvendig, hvis denne ikke skal henfalde til en kanonisering af Marx' og Engels værker. Derimod retter Bang en kritik af et af de mest centrale punkter af Bernsteins

revision af marxismen, nemlig hans afvisning af katastrofeteorien, hvilket er en kritik som Bang udfolder i sin anmeldelse af Bernsteins hovedværk, *Die Voraussetzungen der Sozialdemokratie* (1899), som Bang gav titlen *Den sociale katastrofeteori* (1899) (Rüdiger: 1987, s. 169). Bernsteins kritik af katastrofeteorien retter sig mod tanken om, at klasse modsætningerne som en naturlov ville vokse sig større og større som en konsekvens af, hvordan produktionsmidlerne og dermed udbyttet af produktionen koncentreredes på færre og færre hænder. Dette mente Bernstein ikke var nogen selvfølge, da koncentrationstendensen ville blive modificeret af historiens udvikling ved at arbejderne i højere grad blev besiddende f.eks. gennem aktieselskabsformen (op.cit, s. 170). Ifølge Bang underminerer Bernsteins afvisning af katastrofeteori hele grundlaget for den videnskabelige socialisme og dermed også hele den socialdemokratiske bevægelses berettigelse. Desuden mente Bang, at der var statistisk belæg for at underbygge katastrofeteorien, hvilket han fremlægger eksempler på i sin anmeldelse af Bernsteins hovedværk (op.cit, s. 169-171).

Socialismens strategi: Spørgsmålet om reformisme eller revolution hos Gustav Bang

Et gennemgående tema i Gustav Bangs skrifter er, hvad der kan kaldes et forsøg på at forene teorien om klassekampen og arbejderklassens revolutionære magtovertagelse med et forsvar for Socialdemokratiets reformistiske virke i samtiden. For at belyse dette nærmere er det først og fremmest nødvendigt at undersøge, hvordan Gustav Bang forstår begreberne om revolution og reformisme samt ikke mindst den sammenhæng, der i hans tænkning eksisterer mellem disse. I et af Gustav Bangs centrale værker, der besidder titlen *Den Socialistiske Fremtidsstat* (1903), skriver han indledende følgende om Socialdemokratiets program:

“Blandt alle Nutidens politiske Partier er Socialdemokratiets det eneste, hvis Program peger ud over det bestaaende Samfunds Grænser. Og der er to Ord, hvormed denne Særstilling betegnes, to Ord, der skinner og smælder som røde Faner i skarp Vind: “Den sociale Revolution” og “Den socialistiske Fremtidsstat””
(Bang: 1903, s. 3).

Det som der formentlig er det mest centrale at notere sig ved ovenstående citat er formuleringen om, at Socialdemokratiets program peger ud over det bestående samfunds grænser, hvilket for Gustav Bang definerer det revolutionære i Socialdemokratiets program. Programmet indeholder også en række reformkrav, som ville kunne realiseres under den gældende samfundsorden, men partiets mest centrale krav er “ (...) Kravet om et helt nyt system for Mit og Dit, om en socialistisk Stat eller rigtigere et socialdemokratisk Samfund, et System, der kun kan føres ud i livet under Samfunds- og

Ejendomsforhold, som ikke er gradforskellige, men væsensforskellige fra de nuværende” (op.cit, s. 3-4). Det er denne radikale forandring af samfundsforholdene, som det socialdemokratiske program stræber efter og som dermed gør dette til et revolutionært program (op.cit, s. 4). Dette indikerer, at Gustav Bang ikke betragter en revolution som noget der over en kort periode og baseret på en række meget konkrete hændelser skal omvælte den gældende samfundsorden, men derimod som en proces, der radikalt ændrer samfundsstrukturen over tid, hvilket er anledningen til, at de politiske reformer kan tilskrives en rolle i den revolutionære proces. Om hvad der i Socialdemokratiet forstås som en revolution skriver Gustav Bang følgende:

“Maaden, hvorpaa en saadan Revolution finder Sted, kan være yderst forskellig. Den kan kræve en lang Aarrække, og den kan fuldbyrdes paa en eneste dag. Den kan ske gennem vilde Optrin, og den kan foregaa saadan, at en overfladisk Iagttager ikke ser noget usædvanligt. De ydre Former er det tilfældige; de afhænger af de særlige Forhold. Gadeopløb, Barrikadekampe og blodige Sammenstød var det naturlige, saalange de revolutionære Folkemasser savnede Organisation og politisk Repræsentation (...)” (op.cit, s. 4-5).

Ifølge Gustav Bang er der dermed en sammenhæng mellem, hvilke muligheder et givent samfund giver de revolutionære for realiseringen af deres sag, og hvordan en revolution vil udformes. I en dansk kontekst på dette tidspunkt vil dette betyde, at den karakter som den revolution som Socialdemokratiet arbejder for vil tage vil afhænge af ” (...) den kapitalistiske Reaktions Hvashed” (op.cit, s. 102-3), men Socialdemokratiet “(...) lægger alt an paa en jævn og rolig Gennemførelse af Socialismens Idéer, med Stemmesedlen og det fredelige Organisationsarbejde som de eneste Kampmidler, men det maa tillige holde sig rede til de hidsigere Sammenstød, som kan blive uundgaaelige” (op.cit, s. 103). I sit syn på realiseringen af socialismens idéer synes der dermed at være store sammenfald mellem, hvad Gustav Bang skriver her i 1903, og hvad Louis Pio skrev tilbage i 1871 i sine socialistiske blade, og som Anthon Mundberg advarede imod, da villigheden til at ty til voldsommere midler ville sætte den socialistiske arbejderbevægelse i et yderligere fjendtligt forhold til de øvrige samfundsgrupper. Dermed kan det konstateres, at på trods af at opbakning til Mundbergs syn på socialismens strategi, så eksisterer der i bevægelsen på Gustav Bangs tid en villighed til at ty til de metoder, som Mundberg advarede imod.

Et begreb, som hyppigt anvendes af Gustav Bang, er begrebet om en 'social revolution', hvilket i Den socialistiske fremtidsstat defineres på følgende vis: "Socialdemokratiet forstaar ved en social Revolution den Omvæltning, der finder Sted i hele det politiske og juridiske System, naar hidtil undertrykte Klasser i Samfundet har naaet en saadan Styrke, at de ikke længere kan finde sig tilrette under de gamle Tilstande" (op.cit, s. 4). Gustav Bang fremhæver den franske revolution som et eksempel på en sådan social revolution: "Forud var gaaet den franske Pengeadels aarhundredelange Udvikling; der havde rejst sig et Bourgeois, og det var naaet til en Grad af Betydning og faktisk Indflydelse, der ikke længere lod sig forene med de gamle Samfundsforhold" (op.cit, s. 5). Gustav Bangs begreb om en social revolution omhandler dermed en idé om, at en social gruppe eller bevægelse, der tidligere har været undertrykt, vokser sig så stor og dermed indflydelsesrig, at udviklingen ikke kan gå nogen anden vej end imod en grundlæggende forandring af samfundets opbygning og magtforhold. Når en samfundsgruppe har vokset sig så stor og opnået en sådan styrke, kan der i Gustav Bangs teorier tales om, hvad der kunne kaldes et revolutionært point of no return og udviklingen mod, at de undertrykte klasser opnår en sådan styrke, er bestemt af den historiske materialisme (op.cit, s. 5-6).

Dette leder til, at Gustav Bang sammenkobler sit begreb om revolutionen med evolutionsbegrebet: "De staar ikke i Modsætningsforhold; de betinger tværtimod hinanden som Aarsag og Virkning. Revolutionen træder ind som Slutpunktet paa én Udviklingsrække og samtidig som Udgangspunktet for en ny" (op.cit, s. 6). Gustav Bang betragter socialismens begreber om revolution og historisk materialisme som et samfundsmæssigt sidestykke til naturens evolutionære udvikling og har således en deterministisk opfattelse af samfundets udvikling mod kapitalismens sammenbrud og socialismens fremtid. Denne opfattelse er dog hos Gustav Bang ikke ensbetydende med, at den socialistiske arbejderbevægelses agitatoriske virke bliver ligegyldigt. Ganske vist er den overordnede udvikling bestemt af grundprincipperne fra den historiske materialisme, men indenfor de rammer som denne skaber for samfundsudviklingen i det store perspektiv, så er det op til den socialistiske bevægelse at præge udviklingen indenfor disse rammer som f.eks. gennem agitation politiske reformer (Rüdiger: 1987, s. 192). Det er på denne måde, at Gustav Bang forener sin opfattelse af Socialdemokratiet som et revolutionært parti med en opbakning til den reformistiske linje, der blev praktiseret af partiet i den tidlige del af 1900-tallet.

Bang i relation til tidligere teoretikere i bevægelsen

Der er i Gustav Bangs teorier ikke noget modsætningsforhold mellem at betragte Socialdemokratiet og den øvrige socialistiske arbejderbevægelse som et revolutionært projekt, men samtidig støtte op

om en reformistisk linje i praksis. I Bangs tænkning kan de politiske reformer siges at være udtryk for en dobbelt tendens, hvor de på den ene side indskrænker retten til udbytning gennem ændringer af lovgivningen mens staten samtidig tildeles andre sociale opgaver, hvilket er skridt på vejen mod realiseringen af den socialistiske stat (Ibid). Der kan dog også skelnes mellem to typer af reformer i Bangs tænkning; den ene slags er de reformer, der er en del af den revolutionære proces, der skridt for skridt tilstræber at fritage arbejderklassen fra kapitalismens udbytning, mens den anden type reformer ganske vidst i et mindre omfang forbedrer arbejderklassens livsvilkår, men i sidste ende er reaktionær og konservativ, da dens formål er at tage spidsen af arbejderklassens frustrationer og dermed svække arbejderbevægelsens kamp (op.cit, s. 196-7). Kendetegnende for Gustav Bang såvel som generelt for Socialdemokratiet i starten af 1900-tallet er en opfattelse om, at den sociale revolution er en langvarig proces, hvorigennem samfundsforholdene ændres gennem politisk reformarbejde.

Dette er en opfattelse, som Gustav Bang og Socialdemokratiet har taget med fra tiden inden århundredeskiftet, hvor lignende opfattelser som behandlet tidligere blev udtrykt af f. eks P. Knudsen og Anthon Mundberg (op.cit, s. 198). Bang bliver ofte regnet som den tidligste deciderede teoretiker i den danske arbejderbevægelse, hvilket formentlig skyldes omfanget af hans forfatterskab ift. tidligere teoretikere i den danske arbejderbevægelse. Dermed er det også sagt, at Bang ikke var startskuddet på teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse, men at han derimod byggede videre på en reformistisk grundholdning, som havde været kendetegnede for bevægelsen fra dennes begyndelse og som er kommet til udtryk i forskellige grader i perioden frem til, at Bang påbegyndte sit teoretiske virke i bevægelsen.

Konklusion

Perioden fra 1877-1910 var en periode, der ved dens begyndelse, blev markeret af Louis Pios afgang som leder af den socialistiske bevægelse i Danmark og ved dens afslutning blev markeret ved, at Thorvald Stauning blev valgt som ny leder af Socialdemokratiet. Henholdsvis Pio og Stauning er to personer, der på hver deres måde tilskrives fremtrædende placeringer i kongerækken af centrale personligheder i den danske arbejderbevægelses historie. Dette med afsæt i, at Pio satte gang i den organisering af arbejderklassen, som var bevægelsens startskud, og at Stauning var faderfigur for bevægelsen i en periode, hvor denne for alvor vandt opbakning hos befolkningen og deraf politisk indflydelse. Perioden mellem disse fylder imidlertid mindre i historieskrivningen, hvilket formentlig skyldes, at denne historieskrivning har en tendens til at være af begivenhedshistorisk karakter, hvorfor

perioden fra 1877-1910 behandles i ringere omfang end perioden, der gik forud for tiden derefter, hvor der netop fandt flere større politiske begivenheder sted.

Specialets analyse har belyst, hvordan perioden, på trods af det generelle fravær af større politiske begivenheder, var en betydningsfuld periode i arbejderbevægelsens historie, når det kommer til at forstå den teoridannelse og ideologiske udvikling, som dannede grundlaget for bevægelsens politiske virke i eftertiden og formede den ideologiske udvikling af socialdemokratismen i Danmark.

Gustav Bangs teoretiske virke fremstår let som det tidligste billede på teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse, hvilket er forståeligt baseret på, at han er den første i den danske arbejderbevægelse til at præsentere et systematisk og omfattende politisk-teoretisk forfatterskab. Dermed er det dog ikke sagt, at der ikke i den danske arbejderbevægelse fandt teoridannelse sted inden Gustav Bang. Tværtimod fyldte idépolitiske diskussioner meget i bevægelsen, særligt i 1880'erne, hvor man ovenpå den tilbagegang som bevægelsen oplevede i tiden efter Louis Pios exit fra bevægelsen gjorde sig mange overvejelser om, hvordan bevægelsen skulle drives fremadrettet. Det er særligt denne periode med personer som Anthon Mundberg, P. Knudsen og Emil Wiinblad som centrale skikkelser, som dette speciale har forsøgt at klarlægge.

Disse var i særdeleshed optagede af spørgsmål vedrørende socialismens strategi, hvilket afspejler den periode som de befandt sig i, hvor bevægelsen efter nogle tumultariske år med Louis Pio i spidsen skulle forholde sig til, hvilken strategi der skulle drive den videre udvikling af den socialistiske arbejderbevægelse. Disse gør sig til fortalere for en reformistisk linje, hvor bevægelsens agitatoriske virke spiller den essentielle rolle, da vejen til realiseringen af socialismens mål er gennem det politiske reformarbejde, hvilket forudsætter befolkningens opbakning. Dermed placerer de sig også i opposition til de oprørske tendenser, som bevægelsen var kendetegnet ved i perioden med Louis Pio i spidsen. Det er dog fejlagtigt at opstille det således, at de reformistiske idéer som Mundberg, Knudsen og Wiinblad repræsenterede var et voldsomt nybrud i teoridannelsen ift. Louis Pios idéer. Ganske vidst var Pio eksponent for en mere oprørsk tilgang til bevægelsens virke og strategi, men nærmere studier af hans skrifter viser, at han grundlæggende besad det samme syn på spørgsmålet om, at socialismens mål kunne realiseres gennem stemmesedlen som Mundberg, Knudsen og Wiinblad, der ellers med lethed kan komme til at fremstå som en reformistisk opposition til Pios oprørske og revolutionære linje.

Dermed har idéen om reformisme været til stede i den danske arbejderbevægelse helt fra dennes begyndelse, da denne udtrykkes i Pio socialistiske blade, der udgjorde startskuddet til bevægelsen.

Gustav Bangs forfatterskab omhandler en række af de samme tematikker som blev behandlet af Mundberg, Knudsen og Wiinblad hvormed det er tydeligt, at teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse i denne periode i høj grad var centreret omkring spørgsmål vedrørende socialismens strategi og begreberne om reformisme og revolution. I forlængelse af de strategiske diskussioner følger der især hos Mundberg, men også hos Bang beskrivelser af hvordan den socialistiske stat bør indrettes og fungere i praksis. Etableringen af den socialistiske stat betragtes som den socialistiske bevægelses endemål. Dermed adskiller teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse i denne periode sig fra marxismen, hvori staten blot er en institution som de herskende klasser anvender i deres undertrykkelse og som i sidste ende skal afskaffes i socialismens sejr. En sådan idé om staten synes ikke at være at spore på noget tidspunkt i teoridannelsen i den tidlige danske arbejderbevægelse, hvor det synes at være selvfølgelig at målet er realiseringen af en socialistisk stat og at denne realisering bør ske gradvist gennem politiske reformer.

Den ideologiske udvikling fra marxisme til den socialdemokratisme, som den danske arbejderbevægelse i høj grad baserede sig på fra starten af, var i høj grad centreret omkring begreberne om reformisme og revolution samt i forhold til, hvilken rolle idéen om staten spiller i den socialistiske samfundsanalyse og teoridannelse. Dermed er det med afsæt i disse begreber, at udviklingen af socialdemokratismen i Danmark skal analyseres ud fra en forståelse af ideologier baseret på Freedens og Koselleck, hvor den ideologiske udvikling netop drives af, at de begreber der tilknyttes til en bestemt ideologi ændrer deres betydning. Det ideologiske billede af den tidlige danske arbejderbevægelse der er tegnet i dette speciale, er fokuseret på de teoretikere, der har formet og drevet den teoretiske udvikling af socialdemokratismen som en politisk ideologi i Danmark. Der er dermed ikke tale om et fuldstændigt billede af den politisk-teoretiske aktivitet i bevægelsen på dette tidspunkt, men en fokuseret analyse med det formål at afdække socialdemokratiens teoretiske udvikling i Danmark. Kendetegnende for teoridannelsen i perioden var, at denne primært skete i relation til andre positioner indenfor socialismen, hvor det i særdeleshed var tyske teoretikere som Lassalle og Bernstein og deres opgør med nogle af marxismens fundamentale principper, der inspirerede teoridannelsen i den danske arbejderbevægelse.

De metodiske rammer for specialets undersøgelse har været sat af en kontekstfokuseret analyse inspireret af henholdsvis Skinner og Wood, der hver især lægger deres fokus på bestemte kontekstniveauer, som sætter rammerne for idéudviklingen og er valgt som afsættet for en idéhistorisk

analyse. Den kontekst fokuserede analyse har bidraget til at belyse, hvordan den danske arbejderbevægelse fra dens begyndelse har været kendetegnende ved en reformistisk grundholdning, men at denne holdning har været mindre fremtrædende i bevægelsens tidlige år med Pio i spidsen, da den samfundsmæssige kontekst på dette tidspunkt gjorde, at bevægelsen ikke havde de samme mulighed for at praktisere disse reformistiske idealer på samme måde, som det blev muligt senere hen da opbakningen til bevægelsen var blevet større og man derved også opnåede forbedrede muligheder for politisk indflydelse. I og med at disse reformistiske idealer helt fra starten af var kendetegnende for den danske arbejderbevægelse samtidig med, at opfattelsen af den socialistiske stat som endemålet nærmest var selvfølgeligt, så er det begrænset hvor stor en ideologisk udvikling der egentligt fandt sted internt i den danske arbejderbevægelse i denne periode.

Det kan hævdes, at den danske arbejderbevægelse altid har været socialdemokratisk set i kontrast til marxismen og kommunismen, da socialismeopfattelsen i den danske arbejderbevægelse fra starten af var baseret på en reformistisk grundholdning og en opfattelse af, at de politiske mål skulle realiseres gennem etableringen af den socialistiske stat og at staten ikke blot var de herskende klasser middel til at undertrykke de øvrige klasser, men at staten derimod skulle spille en central rolle i arbejderklassens frigørelse. Dermed skal udviklingen af socialdemokratismen som politisk ideologi i Danmark betragtes i et større internationalt perspektiv, da netop de spørgsmål der formede socialdemokratismen som en selvstændig politisk ideologi i ringe grad var til diskussion internt i den danske arbejderbevægelse. Derimod skal de ideologiske forskydninger som formede den danske arbejderbevægelses virke betragtes i relation til den teoretiske udvikling i den tyske arbejderbevægelse, hvor særligt Lassalles idéer synes at have påvirket den danske arbejderbevægelse i dennes tidligste år mens Bang aktivt forholder sig til Bernsteins teorier og den deraf følgende revisionismestrid i det tyske socialdemokrati.

Litteratur

- Bang, Gustav. (1903). *Den socialistiske fremtidsstat*. Gyldendalske Boghandels Forlag, København
- Bang, Gustav. (1948). *Den materialistiske historieopfattelse*. Forlaget Fremad, København
- Berlau, A. Joseph (1949). *The German Social Democratic Party, 1914-1921*. Columbia University Press, New York
- Bernstein, Eduard. (1993). *The preconditions of socialism*. Cambridge University Press
- Bertolt, Oluf. (1954). *En bygning vi rejser: arbejdernes historie i Danmark*. Forlaget Fremad
- Bryld, Claus. (1992). *Den demokratiske socialismes gennembrudsår*. Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, København
- Christensen, Lars K, Kolstrup, Søren & Hansen, Anette Ekslund. (2007). *Arbejdernes Historie i Danmark 1800-2000*. SFAHs Skriftserie nr. 46
- Freedden, Michael. (1996). *Ideologies and Political Theory: A conceptual approach*. Oxford University Press
- Finnemann, Niels Ole. (1985). I broderskabets aand. Den socialdemokratiske arbejderbevægelses idéhistorie 1871-1977. Historisk Tidsskrift, Bind 15, København, Gyldendal.
- Jensen, C.E. & Borgbjerg, F. J. (1904). *Socialdemokratiets Århundrede*. A. Christiansens Forlag, København
- Koselleck, Reinhart. (2004). *Futures Past: On the Semantics of Historical Time. Series: Studies in Contemporary German Social Thought*. Translated and with an introduction by Keith Tribe. New York, Columbia University Press.
- Knudsen, Peter. (1883-84). *Socialismen i Danmark*. Artikelserie fra Social-Demokraten genoptrykt i Lahme, Hans-Norbert (1983): *P. Knudsen - bidrag til hans politiske biografi*. Odense Universitetsforlag

Lassalle, Ferdinand. (1948). *Arbejderprogram*. Dansk oversættelse ved C. L. Skjoldbo, Forlaget Fremad, København

Mundberg, Anthon. (1877). *Socialismen i Danmark*. Udgivet i Social-Demokraten d. 30 august 1877

Mundberg, Anthon. (1888). *Den socialistiske stat i virksomhed*. Genoptrykt af arbejderforlaget Læs og Tænk (1978)

Olsen, Erling. (1996). *Den røde tråd*. Udgivet af Socialdemokratiet.

Pio, Louis. (1871a). *Socialistiske Blade: Socialismen i dens forhold til historien*. Immanuel Rørs Forlag, København

Pio, Louis. (1871b). *Socialistiske Blade: Hvad vi forlanger*. Immanuel Rørs Forlag, København

Politibetjent Korns rapport af 4. maj 1872. <https://www.arbejdermuseet.dk/wp-content/uploads/2016/09/Politibetjent-Korns-rapport-af-4.-maj-1872.pdf> (tilgået d. 31.05.2017)

Rüdiger, Mogens. (1987). *Gustav Bang - historiker og socialdemokrat*. Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, København

Salomonsson, Per. (1974). *Socialismen og Socialdemokratiet - indføringer i dansk arbejderbevægelses teoridannelse 1871:84*. Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, København

Skinner, Quentin. (2009). 'Mening og Forståelse i idehistorien', "Introduktion til Quentin Skinner og intellektuel historie", i Skinner, *Politik og historie* Hans Reitzel, København.

Thorup, Mikkel. (2013). *Taget ud af sammenhæng*. Bragt i tidsskriftet Slagmark nr. 67 med titlen *Ny idéhistorie*

Tjørnehøj, Henning. (1990). *De gamle teorier: Gustav Bang om Eduard Bernsteins reformisme og revisionisme*. Arbejderhistorie, 1990. ISSN 0107-8461; Nr. 35 (1990). - S. 67-72

Wiinblad, Emil. (1909). *Aandsfriheden i den socialistiske stat*. Udgivet som en del af serien "Socialistiske Skrifter" af Socialdemokratiet

Wiinblad, E. & Andersen, A. (1921). *Det danske socialdemokratis historie fra 1871 til 1921*. Forlaget Fremad, København